FAHREDDIN RAZI

Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar

Münâzara fi'r-Redd ale'n-Nasârâ

//21// Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Eşsiz bilgin, imam, allame Fahruddin Ebû Abdillah Muhammed b.Ömer b.el-Hüseyin er-Râzî (Allah ruhunu takdis etsin) şöyle demiştir: Kendi dininde araştırması ve incelemesi olduğunu iddia eden Hıristiyan alimlerinin büyüklerinden birisi geldi. Bunun üzerine konuşmaya başladık.

Hıristiyan: Muhammed'in peygamberliğine delil nedir?

Râzî: Bize Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer peygamberlerin (Selam üzerlerine olsun) ellerinde olağanüstü hallerin meydana geldiği nakledildiği gibi, Hz. Muhammed'in (selam üzerine olsun) elinde de olağanüstü hallerin meydana geldiği nakledilmiştir. Bu konudaki tevatürü reddedersek ve böylelikle mucizenin doğruluğuna delaletini kabul etmezsek, bu takdirde diğer peygamberlerin peygamberliği de batıl olmuş olur. Tevatürün doğruluğunu kabul edersek, onun mucizenin doğruluğa delaletini de kabul etmemiz gerekir. Dahası, mucize ve tevatür Hz. Muhammed hakkında meydana gelmiştir. O halde kesinlikle Hz. Muhammed'in peygamberliğini de zorunlu olarak kabul etmemiz gerekir. Çünkü delilde eşitliğin bulunması, mutlaka delil getirilende de eşitliğin bulunmasını gerektirir.[1]

---

1 İki veya daha çok mesele, bir delilin altında birleşseler, sıhhat ve delil itibariy-

//22//**Hıristiyan:** Ben İsa'nın peygamber olduğunu söylemiyorum, Tanrı olduğunu söylüyorum.

Râzî: Peygamberlik hakkında konuşmak mutlaka gereklidir ve peygamberin bilinmesi Tanrı'nın bilinmesinden sonradır. Senin İsa'nın Tanrı olduğunu söylemen bir çok yönden batıldır:

1. Tanrı, varlığı kendi zatından dolayı zorunlu olarak var olandan ibarettir. Cisim değildir, yer kaplamaz, araz da değildir. İsa ise cismani beşeri sıfattan ibarettir. Yok iken var olmuştur ve sizin sözünüze göre diri iken öldürülmüştür. Önce çocuk idi, sonra büyüdü, sonra genç oldu. Yerdi, içerdi, konuşurdu, uyurdu. Aklın gereği olarak sonradan var olanın başlangıçtan beri var olamayacağı ve muhtaç olanın zengin, mümkünün vacip, değişkenin de devamlı olamayacağı açıktır.

//**23**// 2. Sizin şu sözlerinizin iptali hakkındadır: Siz, Yahudilerin İsa'yı götürdüklerini, çarmıha gerdiklerini, çarmıh üzerine terk ettiklerini, kaburga kemiklerini parçaladıklarını, İsa'nın onlardan kaçmaya ve gizlenmeye çalıştığını, kendisine bu şekilde davrandıklarında onlardan çok korktuğunu söylüyorsunuz. Eğer İsa Tanrı ise veya kendisinde tanrılık özelliği ya da tanrılık özelliğinden bir cüz bulunuyorsa niye kendisini onlardan korumadı ve onların hepsini helak etmedi? Hangi gerekçe ile onlardan korktu, kaçmaya ve gizlenmeye çalıştı? Allah'a yemin ediyorum ki, ben buna cidden hayret ediyorum. Aklın gereği bunun yanlışlığına şahitlik ederken, akıllı olan, nasıl böyle bir şey söylemeyi ve doğruluğuna inanmayı uygun görür?

---

le sonuçta da eşit olmaları gereklidir. Bu durumda, mucizenin doğruluğa delalet ettiği ve tevatürün de sahih olduğu belli olunca, bütün peygamberlerin aynı şekilde doğrulukta da eşit olmaları gerekir. Bu kaide çoğunlukla, küllî ile cüz'înin üzerine delil getirmenin bilinmesi durumunda ortaya çıkar. Küllî delil olarak kullanılınca, küllînin içinde bulunan ve onunla müsavi olan cüz'î de doğruluk ve butlanda delil olarak kullanılır. İstidlalin bu çeşidi için bkz., el-Îcî, *el-Mevâkıf*, Bulak, Kahire 1913, I.136

3. Tanrı, ya şu görünen cismani şahıstır, ya //24// tamamıyla ona hulul etmiştir ya da tanrının bir kısmı ona hulul etmiştir ve onda tanrıdan bir cüz vardır. Bu üçü de batıldır:

a. Eğer alemin tanrısı bu cisim olsa idi, Yahudiler onu öldürdükleri zaman alemin tanrısını öldürdüklerinin söylenmesi gerekirdi. Bu durumda alem tanrısız nasıl devam edecektir? Sonra, insanların en aşağılık ve en seviyesiz olanları Yahudilerdir. Bir Tanrı ki, Yahudiler onu öldürüyor ve o Tanrı son derece acz içinde.

b. Tanrı'nın bu cisme hulul etmesi de batıl ve fasittir. Çünkü eğer Tanrı, cisim ve araz değilse, bir cisme hululü mümkün değildir. Eğer cisimse, bu takdirde başka bir cisme hululü, cüzlerinin bu cismin cüzleri ile karışmasından ibarettir. Bu da Tanrı'nın cüzlerindeki ayrılığı gerektirir. Eğer araz ise, bir mekana muhtaç demektir.[2] Bu durumda Tanrı başka bir şeye muhtaç olmuş olur. Bunların hepsi imkansızdır ve tam anlamıyla küfürdür.

c. Tanrı'nın bir bölümünün ve bir cüzünün ona hulul etmesi de mümkün değildir. //25// Çünkü bu cüz, eğer tanrılıkta muteber ise, Tanrı'dan ayrıldığı zaman Tanrı'nın tanrılığının kalmaması gerekir. Eğer tanrılıkta muteber değilse, Tanrı'dan bir cüz olmaz.[3] Bu durumda bu meselenin yanlışlığı belli olur. Böylece Hıristiyanların sözü batıl olur.

4. Hz. İsa'nın Allah'a ibadete ve O'na itaate son derece önem verdiğinin bilinmesi, Hıristiyanların sözünün batıl olduğuna delalet eder. Eğer Tanrı olsaydı bu mümkün olmazdı. Çünkü Tanrı kendi kendine ibadet etmez. Bunlar, onların sözlerinin fesadına delalet eden son derece açık ve belirgin yönlerdir.

Sonra şunu soruyorum: İsa'nın Tanrı oluşuna delalet eden şey nedir?

---

2 Yani araz, hulul edeceği bir cisme muhtaçtır. Çünkü araz, hareket ve sükun gibi zorunlu olarak kendisi ile kaim olacağı cisme muhtaçtır veya arazın araz ile kaim olmasını caiz görenlere göre başka bir araza muhtaçtır. Bkz., el-Îcî ve el-Cürcânî, *el-Mevâkıf ve Şerhi*, Bulak, Kahire 1913, I.439

3 Bu da, bu cüzün cüz olduğu halde bu cüze hulul etmemesini gerektirir. O cüz de İsa'dır ve Tanrı değildir. Bu üç delil, Tanrı'nın İsa'nın cismine hulul ettiği şeklindeki tanrılığı iddialarının iptalini gerektirmektedir.

Hıristiyan: Onun elinden ölüyü diriltme, anadan doğma körleri ve alaca hastaları iyileştirme şeklindeki mucizelerin ortaya çıkmasıdır. Bunun gerçekleşmesi, ancak Tanrı olanın kudreti ile mümkün olur.

Râzî: Bu durum çeşitli yönlerden imkansızdır:

//26// 1. "Delilin yokluğunun, medlulün/delil getirilenin yokluğunu gerektirmediğini" kabul ediyor musun, etmiyor musun? Eğer kabul etmiyorsan, ezelde alemin yokluğundan, Tanrının yokluğunu da kabul etmen gerekir.[4] Delilin yokluğunun, medlulün/delil getirilenin yokluğunu gerektirmediğini kabul ediyorsan,[5] bu takdirde şunu derim: Eğer Tanrı'nın, İsa'nın bedenine hulul etmesini caiz görürsen, benim, senin, bütün hayvan, bitki ve cansızların bedenlerine de hulul etmediğini nasıl bileceksin?

Hıristiyan: Aradaki fark açıktır. Ben Tanrının İsa'nın bedenine hulul ettiğini söylüyorum. Çünkü; bütün bu olağanüstü fiiller onda ortaya çıkmıştır, bende veya sende değil. **//27//** Buradan anlıyoruz ki, bize hulul etmesi mümkün değildir.

Râzî: Anlaşılıyor ki sen benim, "delilin yokluğundan medlulün/delil getirilenin yokluğu" sözümü anlamadın. Bu şu demektir: Bu harikaların zuhuru, Tanrının, İsa'nın bedenine hulul ettiğine delalet ederse, bende veya sende bu harikaların olmaması bu delilin bulunmaması demektir. Delilin yokluğunun, medlulün/delil getirilenin yokluğunu gerektirmediğini ortaya koyduğumuz zaman, benden ve senden bu harikaların zuhur etmemesi, Tanrının bana ve sana, -hatta köpek, kedi ve fareye bile- hulul etmemesini gerektirmez. Al-

---

4 Alem, Tanrının varlığına delil olması itibariyle, yaratılmadan önce var olmadığına göre, bu da Tanrının yokluğunu gerektirir. Bu durum, delilin yokluğu ile medlulün/delil getirilenin de yokluğunun kabul edilmesine göredir.

5 Ebû Bekir Bâkıllânî (ö.403/1013) gibi bazı ilk devir kelamcıları, delilin butlanının veya yokluğunun medlulün/delil getirilenin de butlanını gerektirdiğini söylemişlerdir. Sonraları bu görüş tenkit edilmiş ve zayıf görülmüştür. Diğer kelamcılar, delilin butlanının veya yokluğunun medlulün/delil getirilenin butlanına delalet etmediğini savunmuşlardır. Bkz., el-Îcî ve el-Cürcânî, *el-Mevâkıf ve Şerhi*, I.140; İbn Haldun, *el-Mukaddime*, Dâru'ş-Şa'b, Kahire trz., 429-430

lah'ın zatının köpek, sinek vs. hayvanlara hulul etmesini caiz gören bir görüş, en çirkin, en rezil bir görüştür ve küfrün ve sapıklığın ta kendisidir.

2. Asanın yılana çevrilmesi, ölünün diriltilmesinden aklen daha zordur. Çünkü ölü ve dirinin bedeni arasındaki benzerlik, ağaç ve yılan arasındaki benzerlikten daha fazladır. Asanın yılana çevrilmesi, Musa'nın Tanrı veya Tanrı'nın oğlu olmasını gerektirmediğine göre, ölüyü diriltmenin İsa'nın tanrılığına delalet etmemesi daha uygundur.

//28// **Hıristiyan:** Söylediklerinden, öncelikle tevatürün hükmüne gelince; o husus söylediğin gibidir. Ancak nerede tevatür? O hususta bir söz var mıdır? Biz, diğer peygamberlerin aksine, Muhammed'in elinde tevatürle mucizenin görüldüğünü kabul etmiyoruz. Çünkü; diğer peygamberlerden tevatürle nakledilen mucizelerde, biz ve siz hepimiz birleşiyoruz. Muhammed'den nakledilenler ise böyle değildir. Çünkü eğer tevatürle olsaydı, bu konuda kimse arasında anlaşmazlık olmazdı, nitekim diğer mütevatir şeylerde arada anlaşmazlık yoktur. Sizin, onun tevatürle olduğunu söylemeniz, sadece zorlamadır, başka bir şey değil. Üstelik bu tevatürünüz, ayın ikiye yarılması iddiasına benzemektedir. Onu sizden sadece bir kişi rivayet etmiştir, o da İbn Mesud'dur.[6] İbn Mesud'dan başka kimse onu görmediği halde, gören herkese ibret olması ve onun sebebiyle hidayete ermeleri için mucize gösterilmiş olması aklen nasıl doğru olsun? Bu tevatürünüzdeki bu benzerlik, iddia ettiğiniz diğer bütün mucizeler için söz konusudur.

Aynı şekilde Muhammed'in 40 yıl sonra peygamber olduğunu ve ancak bundan sonra mucize gösterdiğini söylüyorsunuz. *//29//* Size göre Allah katında peygamber ve hatta en üstün peygamber olduğu halde, bu kadar uzun süre ondan

---

6 İbn Mesud'un rivayet ettiği şu hadise işaret etmektedir: " "Hz. Muhammed zamanında ay ikiye yarıldı. Bir kısmı dağın üstünde, diğeri aşağısındaydı. Hz. Muhammed A.S. "Bakınız", buyurdu" ". *Buhârî, Tefsîr, Sûre* 54, 1; *Müslim, "Sıfatu'l-Münâfikîn"*, 43, 44

nasıl mucize görülmez? Bunun yanında, doğumundan buluğa erinceye ve gençlik, olgunluk ve yaşlılık devirlerine gelinceye kadar bazen çobanlıkla, bazen de ticaretle meşgul olmuştur. Hangi engel Allah'ı, bebek iken ona peygamberlik vermesinden, çocuk iken ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmesinden, küçük iken elinde olağanüstü büyük mucizelerin ortaya çıkmasını sağlamasından men etmiştir? Eğer Allah'ın katında Muhammed'in peygamber ve hatta en büyük peygamber olduğu belli idiyse, 40 yaşına gelinceye kadar bütün bunların olmamasını Allah men ederdi. Yoksa siz Allah'ın, Muhammed'in peygamber olacağını bilmediğini, sonradan öğrendiğini mi sanıyorsunuz? Bu küfrün ta kendisidir. Yoksa bildiğini, ancak İblis ya da başka birisinin onu engellediğini veya Muhammed'in 40 yaşına kadar dünya meşguliyetiyle nefsani haz aldığını mı sanıyorsunuz? O zaman Yüce Allah buna zorlanmış olur. Bu da aynı şekilde küfrün ta kendisidir. Yoksa, Allah'ın onu baştan peygamber yapmak istemediğini, sonra Allah'ın iradesinin 40 yıl sonra yenilendiğini, neden sonra kendisine onu yaklaştırmak istediğini, bütün bunlardan sonra onu şereflendirmeyi düşündüğünü mü iddia ediyorsunuz? //**30**// Böyle bir inanç cahilliğin son sınırıdır. Allah, sıfatının yenilenmesinden ve iradesinin sonradan ortaya çıkmasından çok yücedir.

Sizin, İsa'nın Tanrı olmadığı, yiyen, içen, konuşan cismani, beşeri şahıstan ibaret olduğu görüşünüze gelince: Evet, biz de aynı şeyi söylüyoruz. Ancak şuna inanıyoruz: Bu sıfatlara sahip, inandığınız İsa elbette Tanrı değildir, aksine insandır. Yiyen, içen, konuşan cismani, beşeri şahsın, bütün bunlardan münezzeh olan Tanrı olduğunu söylemek muhaldir. Nefy ve ispatı/olumsuzlamak ve olumlamayı, hak ve batılı, nur ve zulmeti cem etmeye nasıl inanırız? Bu, akıllı olanın inanmayacağı bir şeydir. Alemin yaratıcısı kadim ve ezelidir, keyfiyeti bilinmez, bir şeye benzemez. Kullarına nasıl isterse ve hangi surette olursa zahir olur. Bu suretin hangi şerefli ilimle olursa olsun isimlendirilmesi caizdir. Çünkü ilim, müsemmanın/isimlendirilenin ismin gayrisi olduğunu ortaya koyar. Bu

yüzden, bizden bir gurubun böyle inanmasında hiçbir sakınca yoktur.[7] //31// Siz de, sizden bir gurubun,[8] Tanrı'nın bir sureti ve cismi olduğuna, arşın üstünde oturduğuna, başında altından bir taç, ayaklarında altından ayakkabılar olduğuna inandıklarını itiraf ediyorsunuz. Üstelik, bunların hepsini veya bir kısmını ümmetin en hayırlısı ve akıllısı olduğuna inandığınız el-Âcirî,[9] Abdulkadir Geylani[10] ve diğerlerinden rivayet ediyorsunuz. //32// Aynı şekilde İbn Abbas'ın "Makam-ı Mahmud"u[11] Muhammed'in arş üstünde rabbi ile birlikte

---

7 Bununla belki de, V.yy.ın ilk yarısında yaşamış İstanbul Patriği Nestorius'a nispet edilen Nestûriyye fırkasına işaret ediyor. Nestûrîliğin inançlarından bazıları şunlardır: Mesih gerçek manada Tanrı değildir. Takdis ayetleri ile tanrılık, Tanrı tarafından verilmiştir. Böylece sureten ve ismen Tanrıya benzemektedir. Ancak, isim müsemmanın ve suret de mananın gayrıdır. (Yani Hz. İsa ismen ve sureten tanrı olarak isimlense de isim isimlendirilenden başka olduğu için Hz. İsa Tanrı'dan başkadır, yani gerçekte Tanrı değildir. Çeviren). Bkz. Louis Ghardie ve George Anawati, *Felsefetü'l-Fikri'd-Dînî beyne'l-İslâm ve'l- Mesîhiyye*, Arapçaya çev.S. es-Salih ve F.Cebr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1969, I.302 vd.; Ebû Zehra, *Muhadarat fi'n-Nasraniyye, Matbaatu Yusuf, Kahire 1986*, s.143,167. (Burada Hıristiyan, Nestûrî inancını anlatıp bunu olumladıktan ve kendisini de buna dahil ettikten sonra "bizden bir gurup" diyerek sanki kendisini bunun dışında tutuyormuş gibi anlaşılabilir. Bizce, "bizden bir gurup" ifadesi, bir üslup çeşidi olabileceği gibi -nitekim metnin 35. ve 37. sayfalarında aynı kullanımı görüyoruz-, Nestûrîlerin içinde bir gurup da olabilir. Çeviren).

8 Mücessime, Müşebbihe ve özellikle de Muhammed b.Kerram (ö.255/869)'a nispet edilen Kerramiye fırkasına işaret ediyor. Bunların inançlarına göre Allah cisimdir ve cisimlerin sıfatları ile vasıflanır. İnançlarının ayrıntısı için bkz., el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-Firak*, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîdî, Beyrut 1973, s.215 vd.; eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tah.A.M.el-Vekîl, Kahire 1968, I.108 vd.

9 En doğrusu bunun, Şafiî hadisçi Muhammed b.el-Hüseyin b.Abdillah el-Hafız Ebû Bekir el-Bağdâdi el-Âcirî olduğudur. 360/971 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Bazı eserleri şunlardır: *el-Erbaîn fi'l-Hadîs*, *Kitâbu'ş-Şerîa*, *Usûlu'l-Müştâkîn*. Bu konu ile ilgili ve buna işaret eden bir kitabına rastlamadığımız gibi, hal tercümesini yazanların da onun Müşebbiheden olduğuna işaret ettiklerini görmedik. Hayatı hakkında bkz., es-Subkî, *et-Tabakât*, III.149; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut trz., s.301; İbn Hallikan, *Vefeyât*, IV.292

10 Abdulkadir b.Ebi Salih Musa Cengidost b.Ebi Abdillah el-Geylânî, 561/1166 yılında vefat etti. Tasavvuf ehli idi. Bazı eserleri: *Tuhfetu'l-Muttakîn*, *el-Ğunye*, *Fütûhu'l-Ğayb*, *Merâtibu'l-Vücûd*. (Abdulkadir Geylânî de kesinlikle Müşebbihe ve Mücessime'den değildir. Çeviren). Bkz., Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1955, I.569

11 Kur'an'daki şu ayete işarettir: "Ayrıca sana özgü olarak gecenin bir kısmında da Kur'an oku (namaz kıl)mak üzere uyan. Rabinin seni (öğülen) güzel bir makama (Makam-ı Mahmud) ulaştırması umulur". İsra, 17/79

oturması şeklinde tefsir ettiğini[12] rivayet ediyorsunuz. Yine Peygamberinizin, "Allah her gece dünya semasına iner"[13] dediğini naklediyorsunuz. **//33//** İniş ve çıkış cisimler için söz konusudur. Siz, peygamberinizin, alemin tanrısının cisim olduğuna ve her gece kullarına yaklaşmak ve lutufta bulunmak için inmeye ve çıkmaya muhtaç olduğuna inandığını söylüyorsunuz. Yine onun, Allah'ın Adem'i kendi suretinde yarattığını söylediğini naklediyorsunuz.[14] O, elini peygamberinizin göğsüne koymuş ve öncekilerin ve sonrakilerin ilmini öğretmiştir.[15] Böylelikle sizler teşbih (Allah'ı yaratıklarına benzetmek), tecsim (Allah'ı cisim şeklinde düşünmek), teklif (yükümlülük) ve temsil (benzetme) çağrıştıran çeşitli hadislerle Allah'a cisim, suret, aza, organ, hareket ve sükun nispet ediyorsunuz.

Sizden bir gurup da Allah'ın beş şahsa hulul ettiğini söylüyor. Bunlar Rafizilerden bir sınıftır.[16] Yine sizden bir gu-

---

12 Bu tefsir ve tevili için bkz., *Tefsîru't-Taberî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, XV.145

13 Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği şu hadise işaret ediyor: "Yüce Allah her gece, gecenin son üçte birinde dünya semasına iner ve 'Yok mu bana dua eden, kabul edeyim, yok mu benden isteyen, vereyim, yok mu bağışlanmak isteyen, bağışlayayım', der". *Buhârî*, *"Teheccüd"*, 14

14 Hz. Muhammedin şu sözüne işaret ediyor: ""Allah Adem'ı kendi suretinde ve boyunu 60 zira' olarak yarattı. Yarattığı zaman şöyle dedi: "Git ve şu oturan meleklere selam ver, onların seni nasıl selamlayacaklarına da dikkat et, dinle. Zira o selam, senin ve zürriyetinin selamı olacaktır", dedi. Bunun üzerine Adem onlara gidip "es-Selamu Aleyküm" diye selam verdi. Melekler "es-Selamu aleyke ve rahmetullah" dediler ve selama mukabele ederken "ve rahmetullah"ı ilave ettiler. Cennete her giren Hz. Adem'in suretinde olacak. Halk şu ana kadar boyca hep eksilmektedir"". *Buhârî, İsti'zan, 1.* (Allah'ın Adem'i kendi suretinde yaratması aslında Tekvin 1:26-27'de geçen bir Tevrat ayetidir. Hıristiyanın bu hususu göz ardı ederek Müslümanları bununla suçlaması gariptir. Çeviren)

15 Hz. Muhammedin şu sözüne işaret ediyor: ""Rabbimi en güzel şekilde gördüm. "Mele'i'l-A'la kendi aralarında niye çekişiyorlar", dedi. "Sen iyisini bilirsin Ya Rabbi", dedim. Bunun üzerine elini iki omuzum arasına koydu, soğukluğunu göğsümde duydum. Göklerde ve yerde olanları bildim"". *Dârimî, Rüya*, 12.

16 Bunlar, Rafizilerden Şuray'î isimli kişiye uyan Şuray'ıyye fırkasıdır. "Allah şu beş kişiye hulul etti", demişlerdir: Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin. Bkz., Eş'arî, *Makalât, Tah. M. M. Abdulhamid, en-Nahdatu'l-Mısrıyye, kahire 1966, I.83;* Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I.175; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, S.252; el-İsferâyinî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn, Tah. K. Yusuf el-Hût, Beyrut 1403/ 1983*, S.129

rup, Allah'ın Ali'ye hulul ettiğini söylüyor.[17] //34// Sizden bir gurup müşahede, mükaşefe ve yüce haller sahibi arınmış kişiler olduklarını söyleyerek Tanrıyla birleştiklerini (ittihad) iddia ediyorlar.[18] Hatta Hallac'ın[19] şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben sevdiğimim ve sevdiğim de bendir". //35// Ebû Yezid Bistami'nin[20] de "Kendimi tesbih ederim, benim şanım ne yücedir", dediği söylenmiştir. Bizden böyle bir şeye inanan kimse yoktur. Yalnız bizden bir gurup bunun benzerinin sadece İsa hakkında olduğuna inanmaktadır.[21] Size gelince; çiftçilik yapmayı bırakmış birisi böyle bir şeyi ve daha fazlasını iddia edebiliyor. Üstelik siz de onun bu şekilde ve bundan daha büyük olduğuna inanıyorsunuz. Dahası insanlardan bir kısmı, Kürtler ve Araplardan kaba saba adamlara, deve çobanlarına ve insanların cahil ve aşağı tabakaya mensup olanlarına hüsnü zan ve taassupla iltifat ediyorlar. //36// Böy-

---

17 Bu sözü ilk ortaya atan, kendisine Sebeiyye fırkası nispet edilen Abdullah b.Sebe'dir. Kendisinden sonra Gulat-ı Şia'dan birçok fırka bu fikre sarıldı. Sebeiyye için bkz., Eş'arî, *Makalât*, I.83; Şehristani, *Milel ve Nihal*, I.175; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, S.255; İsferâyinî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, S.129

18 Keşf ve müşahede ehli olduklarını söyleyen gulat-ı sufiyyeyi kastediyor.

19 Hüseyin b.Mansur el-Hallac, ğulat-ı sufiyyedendir, Allah'ın kendisine hulul ettiğini iddia etmiştir. İbn Nedim onun hakkında şöyle demiştir: Büyük günah işlemiştir, düzenin altını üstüne getirmiştir ve hulul fikrini savunmuştur. Abbasi Halifesi Muktedir tutuklanmasını emretmiş ve 309/921 yılında zındıklık suçlamasıyla öldürmüştür. Kendisine çeşitli kitaplar nispet edilir: *Kitâbu't-Tavâsîn, el-Kibrîtü'l-Ahmer, İlmü'l-fenâ ve'l-bekâ.* Hayatı için bkz., İbnu'n-Nedim, *Fihrist*, S.269; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II.140. (Hallac hakkında lehte ve aleyhte çeşitli görüşler bulunmaktadır. Fahreddin Râzî, Ene'l-Hak meselesinde beş ayrı yönden Hallac'ı haklı görmüştür. Bkz., Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, Tahkik: Taha Abdurrauf Sa'd, Daru Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1404/1984, S.294-296. Çeviren.)

20 Tayfur b.İsa el-Bistâmî, Ebû Yezid. Zühdle meşhur oldu. Kendisine Vahdet-i Vücud görüşü nispet edilir. Fena hakkında ilk sözü söyleyen belki de odur. 261/875 yılında vefat etti. Bkz., *Vefeyat*, II.531

21 Hıristiyan tartışmacıya göre Müslümanların bir çoğu, Tanrının insanlardan çeşitli kimselere hulul ettiğine inanıyorlar. Hıristiyanlar ise bunun sadece İsa hakkında olduğuna inanıyorlar. Bununla Yakubileri kastediyor olabilir. Bunlar İsa'da tanrısal unsur ile insani unsur birbirine karışmış ve nasut ve lahutu bir arada bulunduran tek bir unsur haline gelmiştir, diyorlar. Bu inanç Nestûrîlerin inancının karşılığıdır. Onlar, daha önce geçtiği üzere İsa'da nasut ve lahut tabiat arasındaki mecazi oluşu sağlayan manevi birliği savunuyorlar. Bkz., Ebû Zehra, *Muhadarât fi'n-Nasrâniyye*, S.169; Ghardie ve Anawati, *Felsefetü'l-Fikri'd-Dînî*, II.351

lelikle onlar da büyük bir işe girişerek Ebû Yezid ve Hallac'ın iddia ettiği şeyleri ve bundan kat kat daha fazlasını iddia ediyorlar. Sonra bu dolandırıcıların hali, imamlarınıza ve alimlerinize söylendiğinde hüsnü zan gösteriyorlar ve şöyle diyorlar: "Onun hali kendisine terk edilir". Bunu, bazen küfrü gerektiren şeylere hüsnü zan göstermelerinden dolayı cehaletleri sebebiyle, bazen da halkın onları temize çıkarmaları ve sevmeleri üzerine, gerçekte onları Deccaliyye, Haşviyye ve diğer küfür ve bidat fırkalarına nispet ettikleri halde, halktan korktukları için yapıyorlar. Bize gelince; bizden buna veya bir kısmına meyleden kimse yoktur.

İsa'nın çarmıha gerilmesinin cevabına gelince; biz sadece dışı kabuk olan cesedinin asıldığına, öz ve cevher olan ruhunun asılmadığına inanıyoruz. Allah'ın bunu yapmasının, aşağılık alemden yüz çevirip yüce aleme yönelmeye ve aşağılığı yüceliğe tabi kılarak ruhlar alemine çıkıp cesetten soyunmaya teşvik etmek suretiyle cesetler aleminin değersizliğine işaret olduğuna inanıyoruz. Aşağılık, Allah katındaki bütün bu menzillerin yücelik için olduğunu görünce buna yönelir, her musibete ve afete uğrayışında dünyadan yüce aleme dönmesi kolay olur, böylelikle dünyada züht, halktan kesilme ve hakka yönelme ile uğraşır.

Tanrı'nın, İsa'ya bütünüyle veya bir cüzüyle hulul ettiğine dair sözünüze cevap vermeye gelince; biz böyle bir şey söylemiyoruz, aksine bu sözü söyleyeni inkar ediyor ve küfürle suçluyoruz.[22] //**37**// Biz, Tanrının cüzlere ayrılmayacağına ve İsa'ya hulul etmediğine kesin olarak inanıyoruz. Sadece bizden bir gurup, İsa'nın suretinin, Tanrının kullarına tecelli et-

---

22 Aynı şekilde Hıristiyan bununla Monofizitleri/Yakubîleri kastediyor. Bununla kendisinin Yakubîlerden olmadığını söylemiş oluyor. Çünkü onları küfürle suçluyor. Râzî, Yakubîlerden *Tefsir*'inde şöyle söz eder: "Hıristiyanlardan bir gurup, 'Allah, Mesih oğlu Meryem'in kendisidir', (Meryem oğlu Mesih gerçekten Allah'ın kendisidir diyenler kafir olmuşlardır". Kur'an, Maide, 4/72) demiştir. Bu, Yakubiyye fırkasının sözüdür. Çünkü onlar, 'Meryem bir ilah doğurdu' diyorlardı. Belki bu mezhebin görüşü, onların, 'Allah, İsa'nın zatına hulul etti ve İsa'nın zatı ile birleşti' demeleridir". Râzî, *Tefsir*, mtn. XII.59 / trc. IX.172. (Çeviren)

tiği bir suret olmasının mümkün olduğunu iddia eder.[23] Sizden, aynı şekilde buna inananlar vardır. Siz Muhammed'den, Yüce Allah'ın kıyamet gününde kullarına, onların kabul edemeyeceği bir surette görüneceğini rivayet ediyorsunuz. Buna göre onlar şöyle diyeceklerdir: "Senden Allah'a sığınırız, ancak rabbimiz gelinceye kadar bekleyeceğiz". Sonra onlara bildikleri şekilde görünecek ve "Ben rabbinizim" diyecek, onlar da "Evet" diyeceklerdir.[24] Bunun ahirette olması uzak bir şey olmadığına göre, aynı şekilde dünyada İsa, Musa suretinde veya diğer şerefli bir surette kullarına görünmesi niçin uzak olsun? Ahirette, kabul edilmeyecek şekilde görünmesi caiz olduğuna göre, dünyada kutsal, yüce, ruhani, temiz olan İsa suretinde görünmesi niçin caiz olmasın?

Bununla birlikte, daha önce söylediğim gibi bu inanca bizden bir gurup inanmaktadır. Siz, Muhammed'in bunu

---

23 Daha önce geçtiği üzere bu görüş, Nestûrî inancına daha uygundur. (Bize göre de bu görüş Nestûrî inancını çağrıştırıyor. Bizce burada Hıristiyan, "Bizden bir gurup" derken genel anlamda Hıristiyanlardan bir gurubu değil de, Nestûrîlerden bir gurubu kastediyor ve dolayısıyla kendisinin de Nestûrî Hıristiyan olduğunu belirtmiş oluyor. Ancak kendisini bu görüşün dışında tutuyor. Bunun böyle olduğunu, yani genel anlamda ortodoks Hıristiyanlığa değil de Nestûrîliğe işaret olduğunu düşünmek daha mantıklı görünüyor. Çünkü ortodoks çizgi zaten İsa'nın Tanrı'nın bedenleşmiş şekli olduğunu, dolayısıyla Tanrı'nın İsa'ya hulul ettiğini söylüyor. Burada genel anlamda ortodoks Hıristiyanları kastetmiş olsa ve kendisini de buna dahil etse Tanrı'nın İsa'ya hulul ettiğini kabul etmediğini söylememesi gerekir. Buna karşılık Nestûrî çizgi ise, hulul inancını, İsa'nin kıdemini ve gerçek anlamda tanrılığını kabul etmiyor. Nestûrîler, Meryem'in dünyaya getirdiği çocuğun Tanrı değil de insan olduğunu, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olmasının ancak mecazi anlamda Tanrı tarafından kendisine verilen ilahi bir bağış olduğunu söylüyorlar. Sonuç olarak, söz konusu Hıristiyan gurubunun Nesturiler olmasının daha isabetli olduğu anlaşılıyor. Biz, daha önce *Münâzara* hakkında yazdığımız makalemizde (marife, yıl: 1, sayı: 3, Kış 2002), adı geçen gurubun Yakubiler olabileceği üzerinde durmuştuk. Ancak üzerinde tekrar düşünüp geniş boyutlu değerlendirdiğimizde bunların, Neccâr'ın söylediği gibi Nesturiler olmasının daha doğru olduğunu gördük. Çeviren)

24 Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadise işaret etmektedir: "... Mahşer yerinde münafıklarıyla birlikte bu ümmet kalır. Allah onlara tanımadıkları bir surette yaklaşır. 'Ben sizin rabbinizim' buyurur. Oradakiler, 'Senden Allah'a sığınırız, biz rabbimiz gelinceye kadar bu yerdeyiz, rabbimiz gelince biz onu tanırız' derler. Derken rableri onların tanıyacağı surette gelir. 'Ben rabbinizim' der, onlar da 'Sen rabbimizsin' derler. Allah onları Cennete davet eder". Bkz., *Buhârî, Rikak* 52. (*Ezan* 129, *Tevhid* 24; *Müslim, İman* 299, *Tirmizî, Cennet* 20)

söylediğini, bunu haber verdiğini ve kitabında buna inandığını rivayet ediyorsunuz. //38// Bu kitaba da birbirinden farksız iki sahih kitap *(Buhârî-Müslim)* diyorsunuz. Oysa iki tane sahih olmaz, ancak bir tane olur.[25] Nitekim hastalık da ancak bir tane olur. Çünkü; sağlıktan sonra ancak hastalık olur. Hastalık bir şeydir, aynı şekilde sağlık da bir şeydir. Nitekim ancak hak ve batıl olur. Batıl bir şeydir, aynı şekilde hak da bir şeydir. Nitekim, iki hak, iki batıl, iki hastalık denmez. İki sahih kitap hakkındaki söz de bunun gibidir. Ne kadar hayret edicidir ki, siz hadisleri ikiye hasrettiniz, hadsiz ve sınırsız sayıya çıkarmadınız ve üç, dört, beş vs. tane sahih demediniz. Üstelik iki Kitabı *(Buhârî-Müslim)* birbirine bağladınız, sanki şeriatinizde iki adedi kabul edilmiyor gibi. Böylece peygamberiniz sizi bu kolay adede hasretti, sizin dışınızdaki ümmetler için sınırsız olan adedi sizin için ortadan kaldırdı.

Mesih'i Tanrı'nın oğlu kabul etmemizin cevabına gelince; biz buna gerçek manada değil, büyüklük ve yücelik yönünden inanıyoruz. Nitekim siz de, Allah dostluktan yüce olduğu halde İbrahim'e Allah'ın dostu; meyil, haz ve nefsani duygulardan ibaret olan muhabbetten yüce olduğu halde Muhammed'e Allah'ın sevgilisi diyorsunuz. //39// Bunu, büyüklük ve yücelik için söylüyorsunuz. Bunun gibi, sizin söylediğiniz şekilde biz, İsa'nın gerçekten Tanrının Oğlu olduğu fikrinde değiliz. Allah'ın, kullarından birini diğer yaratıkları üzerine şerefli kılması ve onun şeref ve yakınlıkta oğulun baba karşısındaki konumu gibi olması, hakikat ve oluş yönünden uzak bir şey değildir.[26] Bu, bazı Hıristiyanların, İsa'nın Tanrının Oğlu olduğunu söylemelerinin manasıdır. Nitekim Yüce Allah, dostluk ve muhabbetten yüce olduğu halde, he-

---

25 Burada Hıristiyan birden fazla İncil'in olduğunu unutmuş görünüyor (Çeviren).

26 Burada da Hıristiyan'ın Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olması konusundaki görüşleri Nestûrî inancıyla bağdaşıyor. Çünkü Nestûrîliği göre Tanrı annesi değil de insan annesi olan Meryem'in dünyaya getirdiği İsa, sonradan mecazi anlamda tanrısal bir bağış olarak Tanrı'nın oğlu olması şerefini kazanmıştır (Çeviren).

piniz İbrahim'e Allah'ın dostu, Muhammed'e Allah'ın sevgilisi diyorsunuz.

Bununla birlikte kitabınızda, Allah'ın Yahudiler hakkında, "Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğlu dediler"[27] ve Hıristiyanlar hakkında da "Hıristiyanlar Mesih Allah'ın oğlu dediler",[28] dediğini söylüyorsunuz. Bunu, Yahudilerden sadece bir kişi söylüyor. Bunu, onlardan bir gurup o vakitte söylediği için, birisinin sözünden her zaman hepsinin söylemiş olması gerekmez. Hıristiyanların sözü de bunun gibidir. Allah, "Hıristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur dediler" dediği zaman bu, hepsinin bunu söylediğine ve bunun diğer zamanlarda onlardan sadır olduğuna delalet etmez. Çünkü Allah, "Hıristiyanların hepsi topluca dediler" dememiştir. //40// Nitekim, melekler hakkında "Meleklerin hepsi topluca secde ettiler"[29] demiştir. Burada da, "Hıristiyanlar" demiştir, yani "belirli bir vakitte onlardan bazıları demiştir" anlamını kastetmiştir. Bununla birlikte "bu bazıları" da böyle bir sözü ancak tevil yoluyla söylemiştir. Nitekim siz de, "dost" ve "sevgili"yi tevil etmiştiniz. Bunun gibi onlar da "oğul" demişlerdir. Bunun üzerine hangi sebepten dolayı Yahudi ve Hıristiyanları ayıpladınız? Yahudilerden yalnızca bir kişi bunu söylediği halde, "Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğlu dediler", Hıristiyanlardan da inatçı kişiler bunu söylediği halde, "Hıristiyanlar Mesih Allah'ın Oğlu dediler", dediniz? Bunu söylemeniz, böyle bir şeye şahitlik etmeniz ve her zaman doğuda ve batıda bunu eleştirmeniz nasıl doğru olur? Eğer Yahudi ve Hıristiyanları denemek için bunu onlara sorsanız, onları buna inanmakta insanların en uzağı ve inkarda en sonda geleni bulursunuz. Bununla beraber onlar, Allah'ı birlemişler, onu tenzih ve takdis etmişler, teşbihi de kabul etmemişlerdir. Allah'ın, onlardan bazılarının bunu belli bir vakitte, tevil ederek söylediklerini haber vermesi doğrudur. Ancak siz, bütün Hıristiyan ve Yahudilerin, her zaman için bunu söylediklerini ve gerçekten buna inandıklarını söyleyerek insanları şüpheye

27 Kur'an, Tevbe, 9/30
28 Kur'an, Tevbe, 9/30
29 Kur'an, Hicr, 15/30

düşürüyorsunuz. Bunu söylemeniz iftira, bühtan ve yalanın ta kendisidir.

Delil-medlul konusundaki cevaba gelince; bu, bizim üzerimize lazım olduğu gibi, sizin üzerinize de lazımdır. Çünkü; Müseyleme peygamber idi denilse, bu takdirde bunu söyleyene karşı kendinizi savunmaktan aciz kalırsınız. Çünkü; peygamber olduğuna delil nedir diye sorsanız **//41//** size cevabı, "delilin yokluğundan medlulün/delil getirilenin yokluğu gerekmez" olacaktır. Musa'nın asayı yılana çevirmesinin, İsa'nın ölüyü diriltmesinden daha zor olduğunun cevabına gelince; biz İsa'dan sadece bu mucizenin ortaya çıkmasına hayret etmiyoruz ki. Bilakis çamurdan kuş yapması,[30] gaybı bilmesi, onun dilinden kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'in ortaya çıkması, kör ve alaca hastalarını iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi ve diğer işler gibi ancak Yüce Allah'ın fiillerine benzeyen sayısız fiilleri için söylüyoruz. Bunların hiç biri yaratıkların fiillerine benzemez, bilakis yaratıcı olan Allah'ın fiilidir. Bütün bunların hepsi, asanın canlı yılana çevrilmesinden daha büyük ve daha hayret vericidir. Mucizenin benzerini bazen sihirbazlar ve eli çabuklar da ortaya çıkarabilir. Nitekim Firavun'un sihirbazları sihirlerini gösredikleri zaman Musa bundan çok korkmuştur. Sihrin ve göz boyacılığın müşterek olduğu bir iş,[31] yalnızca kudret sahibi, yaratma ve emir kendisinin olanın meydana getirebileceği bir işe[32] nasıl benzer? Bu sana verilen cevabın sonudur. Allah daha iyi bilir.

Râzî: Bütün bunların cevabını dinle:

Önce, Peygamberimizin mucizelerinin tevatürle sabit olmasını kabul etmemeni ele alalım. Şu anda elimizde olan Kur'an'ın varlığından şüphen var mı? Hangi tevatür gözünle gördüğün şeyden daha sağlam ve daha açık olabilir?

---

30 Hz. İsa'nın çamurdan kuş yapıp canlandırması İncil'de değil Kur'an'da geçtiği halde Hıristiyanın bunu delil olarak kullanması manidardır ve karşısındakinin bir Müslüman olması ile izah edilebilir. (Çeviren)

31 Hz. Musa'nın asasının yılana çevrilmesini kastediyor. (Çeviren)

32 Hz. İsa'nın söz konusu edilen mucizelerini kastediyor. (Çeviren)

Gördüğünü al ve işittiğini bırak. Güneş doğduğunda, seni Zuhal yıldızından müstağni kılan nedir? //42// Bu duruma göre Kur'an'ın varlığından şüphe ediyor musun?

Hıristiyan: Varlığından şüphe etmiyorum.

Râzî: Muhammed'den başkasından gelmiş olduğundan şüphe ediyor musun?

Hıristiyan: Bu konuda, başkasının ona yardım etmesi ve böylelikle bu duruma gelmesi ihtimali ile şüphe ediyorum.

Râzî: Şayet böyle olsaydı, ona yardım eden herkes peygamber olduğunu ve kendisine bu Kur'an'ın indirildiğini iddia ederdi. Başka birisinin böyle bir kitaba yardımcı olması ve buna insanların ses çıkarmaması, birisinin çıkıp başkasına özel olan durumu kendisi için iddia etmesi ve de insanların bunun bu şekilde olduğunu ikrar etmesi muhaldir. Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz olunduğundan şüphen var mı?

Hıristiyan: Bütün yönleriyle mislini getirmek, aynısını getirmektir. Bu takdirde getirilen Kur'an olur. Bu, olanın tekrar olmasıdır (tahsilu'l-hasıl). Bu da mümkün değildir. Bazı yönlerden benzerini getirmeye gelince; fesahat, nazım, nesir, icaz, ihtisar, güzel ahlaka ve iyi davranışlara sevk etmesi gibi ilimler, bu konularda Kur'an'la ortaktır. Bu da onun benzeridir. Bu, bazı yönlerden onun benzerini getirmektir.

Râzî: Kur'an'ın benzerini getirmekten murad şudur: //43// Daha önce kesinlikle ilimle uğraşmamış ümmi bir adamın lisanı üzere, içinde öncekilerin ve sonrakilerin ilmi bulunan şerefli bir kitap ortaya çıkıyor. Bu adam bu kitabın Alemlerin Rabbi olan Allah'ın kelamı olduğunu, onu Ruhu'l-Emin olan Cebrail'in kendisinin kalbine indirdiğini, böylece Allah'ın azabıyla korkutuculardan ve gönderilmiş peygamberlerden biri olduğunu iddia ediyor. Açık delillerle ve zorlayıcı hüccetlerle bütün hak ve batıl din sahiplerini hayrete düşürüyor. Delilleri ile muhalefet edenleri ve batılda kalanları şaşkına çeviriyor. Getirmekten murat, bu benzerliktir. Yoksa senin zikrettiğin ve kabul ettiğin değildir.

Muhammed'in, küçüklüğünde peygamber olmasına engel nedir ki, nübüvvetten ve peygamberliği yaymaktan 40 yıl uzak kalmıştır, şeklindeki sorunun cevabına gelince; hayatının büyük bir bölümünü çobanlık, çiftçilik veya tüccarlık yaparak geçiren birisinin bir ülkeye hükümdar olması, tahta veraset yoluyla geçen veya daha ömrünün başında kendisine hükümdarlık verilen kimseden, kudretini ortaya koyma hususunda daha etkilidir ve durumu daha hayret edilecek bir şeydir. Ayrıca, gerçekte Hz. Adem toprakla su arasında iken Hz. Muhammed peygamberdi.[33] Hal böyle iken, peygamberliği halk için 40 yıl sonra ortaya çıkmıştır. Bunun hikmeti açıkladığımız şekildedir.

Sonra, peygamberliğinin ortaya çıkmasının gecikmesi, peygamber olmamasını ve peygamberlerin en büyüğü olmamasını gerektirmez. Küçüklüğünde hükümdarlık verilen kimsenin de büyüklüğünde hükümdarlık verilenden daha büyük ve daha üstün olmasını gerekmez. Aksine ikincisi birincisinden daha büyük, üstün ve kudretli olabilir. Böyle olmasına engel nedir? Peygamberlik, //**44**// ilim, hikmet, akıl, marifet konularında da durum böyledir. Bunların önce ve sonra verilmesi üstünlüğe delalet etmez. Bu konudaki hüküm Allah'ındır. İstediğini yapar, istediğini yapmaz. "O yaptığından sorulmaz, ama onlar sorulurlar".[34]

Hz. Muhammed'in teşbih, tecsim vs.yi akla getiren hadislerini nakletmemize gelince; önce şunu bil: Hakimin yanında bir kişinin adaleti sabit olunca, şahit olduğu her şeyini kabul etmesi gerekir. Ancak aklın muhalefet ettiği ve usule aykırı olan şeyde onu kabul etmez, bilakis onu şahitlikten düşürür. Şahit olduğu şeylerden dolayı bu şahitliklerinde onu kabul etmesiyle birlikte, batın cihetinden bu şahitliklerinde yalancı olması ihtimaliyle gerçek anlamda (nefsu'l-emir'de) hükümlerini kesin olarak bunun üzerine bina edemez. Hal böyle

---

33 "Adem toprakla su arasında iken ben peygamberdim" hadisine işaret ediyor. (Hadisin benzer rivayetleri için bkz., *Tirmizî*, "*Menâkıb*" 1; *A.B.Hanbel, Müsned*, IV.66, V.59, 379; *Hâkim, Müstedrek*, Beyrut trz., II.609. Çeviren)

34 Kur'an, Enbiya, 21/23

iken onun için zahire göre hükmedilir, gizlilikleri ise Allah bilir. İlim önderleri de böyledir. Yanlarında kimin dürüstlüğü sabit olmuşsa, akla muhalif olmadığı ve usule aykırı bulunmadığı sürece onun peygamberden rivayetini kabul etmişlerdir. Ravilerin sıfatlarla ilgili rivayet ettikleri haberleri, imamlar onları adil kişiler olarak gördükleri için kitaplarına yazmışlardır, yoksa gerçek anlamda kesinlikle bu haberlerin sıhhatine hükmettikleri için değil. Bilakis şöyle demişlerdir: Peygamberden şöyle ve şöyle rivayet edilmiştir. Yoksa şöyle dememişlerdir: Peygamberin bu şekilde dediğini kati olarak ortaya koyuyoruz. Peygamberin bunları söylemiş olduğu kabul edildiği takdirde, alimlerin cevabı şöyle olur: Peygamber A.S. bunları kesinliğine inanarak söylememiştir; zira Peygamberin bunları başkasından sadece nakletmesi söz konusu olabilir, yoksa onlara kesin inanması değil.

//**45**// Bununla birlikte, alimlerimiz akla muhalif olan ve usule uygun olmayan bütün hadisleri asılsız görmüşler ve rivayet edilmesini kabul etmemişlerdir. İyiye tevil edilmesi ve açıklanması muhtemel bütün hadisleri de bulunduğu hal üzerine bırakmışlardır. Bu, sanıldığı gibi ne ravilerde, ne imamlarda, ne nübüvvette, ne de ümmette kötülüğe sebep olur. Aksine, delalet önderlerinin ortaya çıkardıkları hadisleri tanıma yönünden bilgilerinin büyüklüğüne ve akıllarının olgunluğuna delalet eder. Bununla birlikte onlardan haber-i vahidi (tek bir ravinin rivayet ettiği hadisi) kabul etmemişler, bilakis açık bir ölçü ortaya koymuşlar, sonra onu bu ölçüye arz etmişler, doğru olanı kabul etmişler, sapkın olanı da reddetmişlerdir. Güzel bir tevil ve doğru bir yoruma muhtemel olan her hadisi de kabul etmişler ve üzerinde şerh, araştırma, inceleme ve açıklama yazarak konuşmuşlardır.

Allah'ın, kullarına, doğru, kamil sıfat ve güzel ahlak ile muttasıf olarak güzel bir surette zuhurunun mümkün olduğu şeklindeki sözünüze gelince; şayet biz, bizim için bu surette hakkın zuhuru uzak değildir dersek, belki de buradan hareketle bir şahıs ilahlık iddia edebilir. Bu durum bizim için

bir karışıklık sebebi olabilir, böylece İblis, elçisi veya vekili bu surette kendini gösterebilir. Bu da Allah'tan başkasına ibadete zorlar, bu durum küfrün ta kendisidir. Bizim, safsata ve karışıklığa yol açmaması için mahlukun suretinin zuhuruna cevaz vermemiz yaraşmazken //**46**// Hakkın, yaratıklarının suretinde zuhur etmesini caiz görmemiz nasıl yaraşır? Allah bundan çok yücedir.

Bizden Mücessime, Müşebbihe ve Haşviyye mezheplerine mensup bir gurubun zaviyede oturması ve ilimsiz şeyhlik iddia etmesi ve diğer bir gurubun da hulul ve ittihad iddia etmesi şeklindeki sözlerinize gelince; doğrudur, ancak onlar gerçekte bizden değildirler. Sen onların bizden olduğunu, biz de bizden olmadığını iddia ediyoruz. Bu, bizi kötülemeyi ve bizi ayıplamayı mümkün kılmaz. Nasıl kılar ki, Peygamberimiz A.S. "Bize ihanet eden bizden değildir"[35] buyurmuştur. Müslümanların arasında karışıklık çıkaran, din vasıtasıyla dünya menfaati elde eden, gerçekte hükümdarların ve sultanların sohbetine istekli iken insanlara doğru yolda olduğunu söyleyenden daha hain kim olabilir? //**47**// Sonra sizin, Hz. İsa'ya "Allah'ın oğlu" demenizin, bizim Hz. İbrahim'e "Allah'ın dostu", Hz. Muhammed'e de "Allah'ın sevgilisi" dememiz gibi olduğu ve bu konuda sizi ve Yahudileri suçladığımız şeklindeki sözünüzün cevabına gelince; Allah bize Yahudilerin "Üzeyir Allah'ın oğludur", Hıristiyanların da "Mesih Allah'ın oğludur" dediklerini bildirmektedir. Biz bu sözden ne bir şey eksiltiyoruz, ne de ona bir şey ilave ediyoruz. Biz bütün Yahudilerin ve Hıristiyanların her zaman bunu söylediklerini de söylemiyoruz. Biz sadece Yüce Allah'ın buyurduğu gibi, *"Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğludur dediler, Hıristiyanlar da Mesih Allah'ın oğludur dediler"[36] diyoruz. Hiç bir peygambere karşı çıkmıyoruz, ne hepsine, ne de bir kısmına. Onlar Allah'ın onlara bildirdiğini bize bildirmişlerdir. Biliyoruz ki, Yüce Allah Yahudilerin ve Hıristiyanların

---

35 Hadisi *Müslim*, (*İman*, 64) "Aldatan bizden değildir" ve *İbn Mâce*, (*Ticârât*, 36) "Bizi aldatan bizden değildir" lafzı ile rivayet etmiştir.

36 Kur'an, Tevbe, 9/30

bunu söylediklerini bildirince, bu, hepsinin ve her zaman bunu söylediklerini bildirmek değildir.

Peygamberlik, dostluk ve muhabbet konusundaki söze gelince; bunlar arasındaki fark açıktır. Çünkü Allah, kendisini "doğurmamıştır ve doğrulmamıştır"[37] sözüyle babalıktan ve oğulluktan tenzih etmiştir, ancak dostluk ve muhabbetten tenzih etmemiştir. Diğer peygamberleri ve velileri, onu teşrif etme ve büyükleme manasında dost edinirler ve severler. Bu manada peygamberlerin ve velilerin, Allah'ın oğulları ve çocukları olduğunu söylemek, batıl karışma endişesiyle caiz değildir. //48// Zira onun babalığa nispet edilmesi ancak hakiki anlamda muhtemel olabilir. Çünkü, birisinin oğlu olduğunu söylemek, ancak hakiki anlamda oğlu olduğunu söylemek demektir. Bu da dostluk ve muhabbetin aksine olarak doğru değildir.[38] Çünkü bu, bir arada bulunduktan sonra oğulluğun devam etmesiyle birlikte, oğulun babanın evinden ayrılmasını gerektirir. Dostluk ve muhabbetin devam etmesiyle birlikte, bir arada olduktan sonra dostun ve sevgilinin dosttan ve sevgiliden ayrılmasını gerektirmez.[39] Çünkü oğulluk cinsiyete bağlıdır, dostluk ve muhabbet ise böyle değildir. Bu, yakın olana Allah'ın dostu ve sevgilisi denilmesinin caiz olması ile Allah'ın oğlu ve çocuğu denilmesinin caiz olmaması arasındaki farktır.

Sonra sizin, İsa'nın ruhunun değil, cesedinin çarmıha gerildiği şeklindeki sözünüz de aynı şekilde hezeyandır. Çünkü bu zaten bilinenin ortaya konulmasıdır (tahsilu'l-hasıl). Tahsilu'l-hasıl da muhaldir ve hezeyan olmaktadır. Çünkü, mümin, kafir, itaatkar, isyankar, şeytan olsun, ancak ceset çarmı-

37 Kur'an, İhlas, 112/3

38 Bunun manası şudur: İsa ve diğer peygamberler hakkında teşrif cihetinden de olsa oğulluk caiz değildir, çünkü bu ancak hakiki anlamda kullanılır.

39 Bunun manası da şudur: Teşrif için oğulluk ile isimlendirmenin caiz olmaması, babasından ayrılmasından sonraya kadar oğul hakkında gereklidir. Zira oğulluk, dostluk hakkında gerekli olmadığı anın dışında hakiki olarak baki kalır. Çünkü dostundan ayrıldıktan sonra dostluk ile isimlendirilmesi caizdir. Bundan dolayı, peygamberler hakkında oğulluğun caiz olmaması gereklidir, dostluğun caiz olmaması gerekmez.

ha gerilir. Asılan daima ancak cesettir. **//49//** Ruha gelince o, diridir, bakidir, çarmıh ile ya yücelerin yücesine ya da aşağıların aşağısına gider.[40] Anlatılan ve korkutulan şeylerde, İsa'yı diğerlerine karşı baki kılan nedir?

Eğer, fark açıktır, çünkü İsa çarmıha gerildiği zaman çarmıhtan önce olduğu gibi bir müddet konuştu, dersen şöyle deriz: Bu, diğer mucizeler gibi bir mucizedir. Bu şekildeki bir mucize ve benzer mucizeler ile desteklenmiş diğer peygamberler üzerine onun hangi üstünlüğü vardır? Zikredilenlerin sahih olduğu kabul edilirse bu bir mucizedir. Ancak biz, çarmıhın kesinlikle yalan olduğuna eminiz. Çünkü; Yüce Allah bize kitabında şöyle haber veriyor: "Onu öldürmediler ve asmadılar, ancak kendilerine benzer gösterildi".[41] Yani bu onlara karışık gösterildi, ta ki onu İsa sandılar. Halbuki İsa değildi, bilakis onları dalalete sürükleyen ya bir şeytan ya da bir insandı.

Delil-medlul meselesine gelince; bu, Müseyleme'nin peygamberliğine delil oluşturmasa da küfrüne ve yalanına delil oluşturur. Burada delil, bizim içinde bulunduğumuz durumun hilafına hasıl olmuştur, kaybolmamıştır. Burada, Yüce Rabbin bize hulul etmesinde İsa ile ortaklığımız olduğuna delil olmasa da **//50//** tersine de delil yoktur. O halde iş, sizin zannınıza rağmen bizim ile İsa arasında müşterektir.[42]

---

40 Allah'ın Kur'an'daki "Hayır, doğrusu sapanların yazısı siccin (aşağı zindan)dadır" ve "Hayır, iyilerin yazısı illiyyin (yücelerde)dir" (Mutaffifin 83/7, 18) ayetlerine işaret edilmektedir.

41 Kur'an, Nisa, 4/157

42 Bu konunun özeti şudur: Râzî, "Delilin yokluğu medlulün/delil getirilenin (sonucun) yokluğunu gerektirmez" kuralı ile ihticac ettiğinde, -ki bizden mucizelerin sadır olmaması (bu delilin yokluğudur) Allah'ın bize hulul etmesinin mümkün olmamasını gerektirmez (bu da medlulün/delil getirilenin yokluğudur)- bu, Hıristiyan için bir sığınma vesilesi olmuştur. Hıristiyan meseleyi, Râzî'ye karşı ilerideki sığınmalarında buna kıyas etmiş, -ki Müseyleme'nin peygamberliğine ait delilin bulunmaması (bu delilin yokluğudur) peygamber olmamasını gerektirmez (bu da medlulün/delil getirilenin yokluğudur)- böylece Müseyleme'nin peygamberliğinin cevazına hükmetmiştir. Râzî, bu durumda meselenin muhtelif olduğunu söyleyerek bu görüşü reddetmiştir: Çünkü Müseyleme'nin peygamberliğine delil olmasa bile bunun aksinin doğruluğuna delil vardır, o da yalancılığının ve küfrünün ortaya çıktığından dolayı peygamber olamayacağıdır. Gerçekte delil yok değildir, çün-

İsa'nın mucizelerinin rabbani fiiller ve tanrısal deliller olduğuna gelince; bu doğrudur. Ancak, bir kulun elinde bu şekildeki mucizelerin üstünlük ve yakınlık olarak zuhur etmesi, daha önce zikrettiğimiz üzere karışıklığa, zorlama ve küfre düşürebilmesinden dolayı bazılarının hidayetine, diğerlerinin de sapıklığına sebep olur. Elinde bu tür şeyler zuhur edenin tanrı olduğuna delalet etmez.

Hıristiyan: (Cevap veremedi). Bana galebe ettin ve beni cevaptan aciz bıraktın.

Râzî: Bunu itiraf ettiğine göre benim dinim olan İslam dinine dönmen ve onun dinlerin en hayırlısı olduğunu kabul etmen gerekir.

//51//**Hıristiyan:** Bunu yapmayacağım, çünkü benim dinimin alimleri arasında ilim, hikmet ve akıl cihetinden senden daha iyileri olduğuna inanıyorum. Onlarla tartışırsan onlara galip gelemezsin, aksine onlar sana galebe ederler ve seni sustururlar.

Râzî: Diğer din sahiplerini doğruya bağlanmaktan ve gerçeği itiraftan sakındıran bu inançtır. Sizden hiç kimse yoktur ki, din alimlerinin bu şekilde olduğuna inanmasın, böylece bu bozuk inanç yüzünden de haktan ayrılmasın. Bu ise muhaldir. Muhal olanlardan birisi de sonsuza kadar gidecek olan teselsüldür. Sizin bu inancınız da teselsüle götürür. Bu da insanın, her şüphenin bir cevabının, her yönün de bir şüphesinin bulunmasına inanmasıdır. Bu sonsuza kadar teselsüle götüreceği için muhaldir ve bir noktada kesilmesini gerektirir. Kim bunun dışında bir şeyi iddia ederse tamamıyla aklın dışına çıkar. Onun sınırları ve bir yerde kesileceği sabit olursa, bir yerde ve noktada konu sona erer. Bunun arkasında ancak inat ve büyüklenme vardır.

---

kü delil ile aksi sabit olduğu zaman bu da aslın yani peygamberliğinin batıl olmasının delillendirilmesidir. Allah'ın bize hulul etmesinde İsa ile birlikteliğimizin cevazına gelince; bunun üzerine delil olmayınca, onun aksine de delil olmaz. Böylece onun aslı cevaz üzere kalır ve "Delilin yokluğu medlulün yokluğunu gerektirmez" kaidesine uygun olarak devam eder.

Benim dinimi kabul etmediğine göre dininde inandığın şeyleri senden soruyorum. Dininin esasının, ilminin, imanının ve kesinliğinin kurallarını bana haber verir misin?

//52//Hıristiyan: Dinimizin kuralı, Muhammed'in yalanlanmasına ve ona karşı düşmanlığa dayanır. Hatta zamanımızda yaşasaydı onu en kötü şekilde öldürürdük. Eğer Allah bizi onun ümmetinin hükümdarlarına, alimlerine ve imamlarına karşı muzaffer kılsa, onları boğazlamakla, onların büyüklerinin, zahitlerinin ve salihlerinin derilerini yüzmekle Allah'a yaklaşırdık. Şayet elimize geçse, onların ilim, hikmet ve marifetle ilgili bütün eserlerini, tefsir ve hadis kitaplarını, Kur'an sahifelerini mutlaka parçalar ve tuvalet yoluna atardık. Bunu yapmanın en büyük ibadet ve en faziletli Allah'a yaklaşma yolu olduğuna inanmazsak, Hıristiyanlığımız geçerli olmaz ve Hıristiyanlıktan bir şey elde edemeyiz. Bütün bunlarda dinimizde aşırı gittik ve onun doğru olduğuna, diğerlerinin yanlış olduğuna kesinlikle inandık. Bundan dolayı Muhammed'in suretini bedevi bir çoban şeklinde tasvir ederiz.[43] Küçüklüklerinden itibaren çocuklara ona düşmanlığı, ondan kaçınmayı öğretiriz ve ona sövmeyi, küfretmeyi ve yüzüne tükürmeyi emrederiz. Yaptığımız her ibadet sonunda mutlaka Müslümanlara bozgunun ve hemen veya gecikmeli olarak azabın musallat olmasına, ülkelerinin ve saltanatın, kuvvet, kudret, hüküm ve hilafetin, izzet, makam, emir ve azametin onlardan gitmesine dua ederiz. İslam'a karşı ne zaman öfkelensek, bunu ancak gizlice Müslümanların helakına çalışmak, dinlerine ve peygamberlerine sövmek ile gösteririz.[44]

---

43 Hıristiyanın o devirdeki bu sözleriyle günümüzde Danimarka'da başlayan ve bütün Avrupa'ya yayılan Hz. Muhammedi tahkir eden karikatürlerle Müslümanların tahrik edilmesinin örtüşmesi ne kadar manidardır. (Çeviren)

44 Her asırda İslam'a ve Müslümanlara karşı Hıristiyanlardan çoğunun durumu budur. Hıristiyanın, önce böyle bir durumu açıklaması garip bir durumdur. Ancak İslam imanı kalbine girmeye başlayanın işidir. Bu da Münâzaranın sonunda ulaşacağı şeydir. Son cümlenin manası şudur: İslam'a kuvvet ve kudret ile kahrımız tamamlandı, İslam'ın ve Müslümanların batında helak olmalarına çalışmaktan başka bir şey yapamayız.

//53// Râzî: Size dostluk gösterenin de, dostluk ve muhabbetle birlikte yediğiniz içtiğiniz kimselerin de sizin yaptıklarınızda vebali vardır. Üstelik size izzet elbisesi giydirenin durumu bundan daha kötüdür. Çünkü o, Hz. Muhammed'in katline, kitabının parçalanmasına ve ümmetinin helak olmasına yardım eden kimse gibidir. Yüce Allah bu gibilerin hakkında şöyle buyurmuştur: "Ey inananlar, Hıristiyanları ve Yahudileri dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları kendisine dost edinirse, o da onlardandır".[45] Yüce Allah yine şöyle buyurmuştur: "Ey inananlar, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin".[46] Onlara izzet elbisesi giydiren, dostluk ve sevgi gösteren, yaklaşan ve önemli işlerinde onlara yardıma koşan herkesi elbette Allah ve Rasulü rezil ederek onlara düşman olacaktır. Ölüm anında, kabrinde ve kişinin kardeşinden, babasından arkadaşından, oğlundan, akrabalarından kaçacağı ahiret gününde olsa bile.[47]

Şayet zımmî hukuku[48] ve Peygamber A.S.ın bize sizin ve bizim aramızdaki zimmet akdini koruma tavsiyesi olmasaydı, şu saatte seni en kötü şekilde öldürmekle Allah'a yaklaşırdım.[49]

//54// Hıristiyan: Şu arkadaşımdan aldığım sorular kaldı.[50] Sen azametinden çekinilen bir kimsesin. Eğer onları da cevaplarsan hak üzere olduğunu anlayacağım.

Râzî: Buyur, görüşlerini söyle.

---

45 Kur'an, Maide, 5/51

46 Kur'an, Mümtehıne, 60/1

47 Yüce Allah'ın şu sözünden alınmıştır: "Çarpınca kulakları sağır eden o gürültü geldiği zaman, işte o gün kişi kaçar kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından, o gün onlardan her kişinin kendisine yeter derecede işi vardır". Kur'an, Abese, 80/33-37

48 İslam Hukuku'nun Ehl-i Kitapla ilgili kuralları (Çeviren)

49 Hıristiyanın mümkün olsaydı Hz. Muhammed'i öldüreceğini söylemesi ve Razi'nin de aynı şekilde cevap vermesi bugün her iki tarafın da onaylamaması gereken bir eylem olsa gerektir. (Çeviren)

50 Bu ifadeden Hıristiyan rahibin yalnız olmadığı ve yanında bir arkadaşının bulunduğu anlaşılıyor (Çeviren).

Hıristiyan: İsa gök yüzündedir ve diridir. Muhammed ise yer yüzündedir. Üstelik orada medfundur ve diğer ölülerin arasında bir ölüdür. İsa'ya Allah'ın Ruhu ve Kelimesi denilmiştir. Muhammed ise böyle değildir. İsa nutfesiz olarak, mahz-ı kudretle ve bu cismin gayrısından yaratılmıştır. Kadri yüce, mümine, sıddika bir kadından doğmuştur. Muhammed ise böyle değildir. O inançsız bir erkeğin nutfesinden çıkmıştır ve inançsız bir kadından doğmuştur.[51] İsa, Muhammed gibi nefsani hazların hiç biriyle meşgul olmamıştır. Muhammed, cinsel ilişki, bir çok kadınla evlilik ve benzeri nefsani işlerle meşgul olmuştur. İsa ise böyle değildir. Zira O, ilim, hikmet, marifet, muhabbet, aşırı şevk, devamlı zikir ve gerekli tefekkürden başka bir şeyle uğraşmamıştır. Bunları da Allah'ın emrine uymak, onun bilgisinde kendinden geçmek, muhabbetinde yok olmak için yapmıştır. Bütün vakitlerini yalnızca bunlara sarfetmiş, yeme, içme, cinsel ilişki ve nefsani arzularla geçirmemiştir.

//55// Çünkü İsa, Muhammed dünyaya gelmeden 600 sene önce gök yüzüne yükselmiştir. İsa, o zamandan şu ana kadar nefsani hazlardan, doğal arızalardan, bedeni işlevlerden, cesedin alakalarından, dünyevi, insani, şeytani ve nefsani engellerin hepsinden münezzeh ve mukaddes olarak kutsal huzurda ve yakınlık makamındadır. Kıyamete kadar da böyle olacaktır. Muhammed ise böyle değildir. Zira O, altmış küsur yıl yaşamıştır. Bunun da kırk yılı diğer insanlar gibidir, yalnızca yirmi küsur yıl onlardan farklı yaşamıştır. Bu, dünyevi ve insani işlerle, kılıç ve diğer yollarla makam elde etme ile karışık yirmi yılı, Hz. İsa'nın doğumundan gök yüzüne çekilmesine, bugüne ve kıyamete kadar

---

51 Hz. Muhammed'in anne babasının uhrevî akıbetleri konusunda Müslüman alimler arasında üç farklı görüş bulunmaktadır. Bir kısmı Cennet ehli olduklarını söylerken bir kısmı Cehennem ehli olduklarını söylemekte, diğer bir kısmı da lehte aleyhte bir görüş belirtmeksizin bunun mahiyetini Allah'a havale etmekle yetinmektedirler. Ancak görebildiğimiz kadarıyla İslam dünyasında onların Cennet ehli oldukları fikri hayli yaygınlık kazanmıştır. Konu ile ilgili tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz., Celâlüddin Süyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-Minne fî enne Ebevey Rasûlillah fi'l-Cenne*, (er-Resâilu't-Tis' içinde), Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1988, s.135-189 (Çeviren).

olan ömrüne nispetle nereye koyacağız? İsa'nın zamanı bu güne kadar süren 1600 senedir.[52] Bu tür şaibelerle karışmadan, Allah'ta ve Allah'la tam bir yakınlık ve kamil bir tecerrüd ile devam etmektedir.

Sonra bilinmektedir ki Muhammed, dine kılıç ve zorlama ile davet etmiştir. Kendisine itaat edene nefsi, ailesi ve malı hakkında eman vermiştir. //56// Yüz çevireni de öldürmüş, ailesini ve malını elinden almıştır. Doğru yola davet etmek bu şekilde olmaz. Çünkü bu, dünya sultanlarının ve zorbalarının halidir. Peygamberler, veliler, alimler ve hakimlerden olan ahiret sultanlarının hali böyle değildir. Onlar Allah'a, ilimden, hikmetten ve kesin akli hüccetlerden olan karşı gelinmez mucizeler ve apaçık deliller ile davet etmişlerdir. Nitekim Adem'den İsa'nın ortaya çıkışına kadar, İsa ve ondan önceki bütün peygamberler ve önderler bu şekilde dine davet etmişlerdir.

Sonra, sabit olmuştur ki, siz Muhammed'den teşbih vehmi uyandıran bir çok hadisler rivayet ediyorsunuz. Böyle bir şeyin bir peygamberden sadır olması nasıl uygun olur? Oysa peygamberler teşbihi ortadan kaldırmak, takdis ve tenzihi ispat etmek için gelmişlerdir. Muhammed'in bunu söyledikten sonra peşinden gelen ifadelerle teşbih anlayışını kaldırmaya, takdis ve tenzihi ispat etmeye işaret etmesi yeterli değildir. Yine bu konuda sükut etmesi ve bunları anlayamayan ve idrak edemeyen her hangi bir sahabinin, anlamadığı bu tür hadisleri ondan sorarak açıklaması ve kendisi ve kendisinden sonra gelenler için bir faydanın hasıl olması da yeterli değildir.

//57// Eğer siz hadis ravilerinin Muhammed'den nakilde hata ettiklerini veya yalan ve iftira ettiklerini söylüyorsanız,

---

52 İsa'nın devrinden Hıristiyanın bu sözleri söylediği ana kadar yalnızca 1200 sene geçmiştir. Belki de burada karine ile kıyametin saatini tespit etme gayreti vardır. Geçmiş bilginlerden bir çoğu dünyanın ömrünü ve kıyametin saatini takdir etmeye çalışmışlardır. Belki de bu müstensihin hatasıdır. Doğruya yakın olanı da budur. Çünkü Râzî de ileride geleceği üzere bu meselenin reddinde "İsa'nın 1200 senedir diri olarak yaşadığını" söylemiştir.

Kur'an'da bile bu tür ifadeler yok mudur? Kur'an'da teşbih vehmi uyandıran kaç tane ayet vardır. Örneğin;"Rahman arşa istiva etti" (Taha 20/5) ayeti. Hatta bunu kitabınızın bir çok yerinde tekrar ediyorsunuz.[53] Aynı şekilde, "Melekler sıra sıra dizili durumda rabbin geldiği zaman" (Fecr 89/22), "Gökler onun sağ elinde dürülmüştür" (Zümer 39/67), "İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Sad 38/75), "Onlar ille buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?" (Bakara 2/210), "(İnanmak için) ille meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin gelmesini, ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?" (En'am 158), "Onun yüzünden (zatından) başka her şey helak olacaktır" (Kasas 28/88) şeklinde ayetler vardır. //**58**// Bu son ayet sizin zannınıza göre her şeyin helak olmasını gerektirir. Aynı şekilde yüzü hariç Allah'ın da helak olması gerekir. Bu Yüce Allah'a tamamen yalan ve iftiradır. Çünkü arş ve kürsü helak olmaz. Yine levh ve kalem, Cennet, hayırlı iş helak olmaz. Aynı şekilde Yüce Allah ve onun sıfatları da helak olmaz. O halde siz nasıl, "Allah'ın yüzünden başka her şey helak olacaktır" diyorsunuz, bundan yalnızca onun yüzünü hariç tutuyorsunuz?

Aynı şekilde surelerin başlarında "elif-lam-mim, elif-lam-mim-sad, elif-lam-ra, elif-lam-mim-ra, kaf-ha-ya-ayn-sad, taha, ta-sin-mim, ta-sin, ya-sin, ha-mim, ha-mim-ayn-sad-kaf, sad-ve'l-Kur'an, nun-ve'l-Kur'an kaf-ve'l-Kur'an" gibi kesik harflerin (huruf-ı mukattaa) bulunduğunu söylüyorsunuz. Bu harflerin her biri kendi anlamındadır. Kendi anlamında olan harfin ne anlamı olsun da zikre değer bulunsun? Kutsal kitaplar ancak manası anlaşılsın diye indirilmiştir. Bu söz konusu her bir harften, o ilmi ortaya koyanın her harf için belirttiği manadan başkası anlaşılmaz. O harfin her zikredilişinde o mana anlaşılır. Peki burada böyle bir anlam ortaya koyma (vad') nerededir? Eski zamanlarda sözlükte bu harflerin her birinin belirli fiillerden ibaret olan na-

---

53 Bkz. A'raf 7/54, Yunus 10/3, Ra'd 13/2, 25/59, Secde 32/4, Hadid 57/4

mazın, bilinen işlerden ibaret olan zekat, oruç ve haccın ismi gibi, bir mana için konulmuş olduğu işitilmiş midir? Durum bu şekilde değildir.

//59// Sonra, sahabeden, bu harflerin manasını soran bir kişi bile olmamıştır. Muhakkak ki Kur'an onlara gönderilmiştir ve onlara ancak anlayacakları şekilde hitap etmiştir. Anlamadıkları bir şeyi Peygamberden sormuşlardır. Bu noktadaki bu büyük donukluk ve ağır baskı nasıl olur ki, onların arasından bu harflerin manalarını soran anlayış ve uyanıklık sahibi bir kişi bile çıkmamıştır? Teşbih vehmi uyandıran sıfat ayetlerinin manasını ve tefsirini ortaya çıkaran bir şey olmamıştır? O halde, onların devrinde böyle bir şey olmamış iken, onlardan sonraki bu büyük oluşum nasıl olmuştur ve kitaplar bunun şerhi, tefsiri, tevili, hakikatı ve esrarı ile dolmuştur? O, onları bundan men etmemiş mi idi? Onlar, anlamadıkları şeyi sormayacak kadar anlayişsız olmuşlar, Allah'ı bilmemenin bilmekten daha hayırlı olduğunu sanmışlardır. Aynı şekilde, O'nun kitabını bilmemenin de bilmekten daha hayırlı olduğunu zan etmişlerdir. Böylelikle, bilmediğini bilmemek en büyük cehalettir. Onlar, bunu zannedince cehalet içine düşmüşler ve cahillikleriyle kalmışlardır. **//60//** O halde nübüvvet sohbetine ve risalet emanetine nasıl uygun olmuşlardır?

Sonra, Peygamber, söylediği hadisler ve naklettiği müteşabih ayetler sebebiyle ümmetinin kendisinden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacağını bildiğine göre, ümmetinin içine düştüğü bu belirsizliği niye ortadan kaldırmadı da fırkalara ayrıldılar, bidatlar çıkardılar, teşbihe düştüler, değişiklik yaptılar, sıfatları tatil ettiler, dinsizliğe ve zındıklığa düştüler. Kaldı ki siz onun ancak alemlere rahmet olarak gönderildiğini, hidayet ve nur olduğunu söylüyorsunuz.[54] Bu özelliklere sahip olan bir kişi, nasıl ümmeti arasına bir söz ortaya atar da o söz sebebiyle bidat zulmetine, teşbih ve ayrılık şaşkınlığına dü-

54 "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiya 21/107) ve "Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felaha erenler onlardır" (A'raf 7/157) ayetlerine işaret ediyor.

şerler? Oysa onları aralarında çekişme ve anlaşmazlık bırakmayacak, birbirini tekfir etmeyecek ve lanetlemeyecek bir yola sevk etmesi mümkündür. Sizin, aranızdaki durumunuz budur, sizden her bir gurup diğerini küfürle veya bidatla suçlar veya ona lanet edersiniz.

Yine, en hayırlı gurubunuz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat adını verdiğiniz bir tek gurup olmakla beraber, o da çeşitli guruplara ayrılmıştır. Onun her bir fırkası diğerine ta'n etmekte, hatta onu küfürle suçlamaktadır. Böylelikle Eş'arî Hanbelî'yi tekfir ederek onu haşv[55] ve teşbihe nispet etmekte, **//61//** aynı şekilde Hanbelî de Eş'arî'yi tekfir etmektedir. Bu itikadî mezheplerdeki durumdur. Fıkıh mezheplerinde ise; bir Hanefi, imamınız Şafiî'yi suçlamakta ve onu, kişinin zinadan olan kızıyla evlenebileceği[56] meselesinde olduğu gibi, çeşitli meselelerde büyük yanlışlara ve hatalara nispet etmektedir. Aynı şekilde bir Şafii de Hanefi'yi suçlamakta ve onu, hurma şırasının (nebiz) helal olması ve onunla abdest alınabileceği,[57] bir kişinin arka-

55 Haşviyye, rivayetler üzerinde ihtilaf ve çelişkiye rağmen tevil yoluna gitmeden nakle dayanan ve onun üzerinde ihtisar eden guruptur. Bu görüşleri yüzünden ehl-i eser Haşviyye olarak adlandırılmıştır. Bkz., Ebû Hatim er-Râzî, *Kitâbu'z-Ziyne*, Tah. A. S. es-Sâmerâi *(el-Ğuluvvu'l-Fırakı'l-Ğaliyye içinde), Dâru'l-Hurriye li't-Tıbâa*, Bağdat 1972, s.267; el-Makdisî, *el-Bed'u ve't-Târih*, V.148. (Dini konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zahirine bağlı kalmak suretiyle tecsim (Tanrı'yı cisim olarak düşünmek) ve teşbihe (Tanrı'yı yaratıklara benzetmek) kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen ad olan Haşviyye hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz, Metin Yurdagür, *"Haşviyye"*, DİA, İstanbul 1997, XVI.426-427; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tah.M.S.Geylânî, Kahire 1396/1976, I.105. Çeviren).

56 Şâfiî'nin *Um* isimli kitabında (Beyrut 1413/ 1993, V.42) şöyle geçer: Zinaya gelince; Helalı haram kılma noktasında zinanın bir hükmü yoktur. Müzenî'nin *Muhtasar* adlı kitabında (el-Um ile birlikte IX. 181) şunlar yazılıdır: Şâfiî şöyle demiştir: Zina helalı haram kılmaz. Çünkü haram helalın zıddıdır, bir şey zıddına kıyas olunmaz. Yusuf el-Erdebili de Şâfiî fıkhına dair *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* (Kahire 1390/ 1970, II. 95) adlı eserinde şunları söyler: Şayet kişi bir kadınla zina eder de ondan bir kızı olursa, zina eden bu kişiye bu kız haram olmaz. Çünkü zinadan dolayı haramlık olmaz ve sıhriyet akrabalığı ortaya çıkmaz.

57 Zeyla'î şöyle demiştir: Ebû Hanife'ye göre bu suyla abdest alınır ve teyemmüm edilmez. *Tebyînu'l-Hakâyık Şerhu Kenzi'd-Dakâık*, Bulak 1313, I.65. Zeyla'î *Hidâye* sahibinden de şöyle bir nakilde bulunur: Nebiz iyice olduğu zaman Ebû Hanife'ye göre onunla abdest alınır, çünkü ona göre içilmesi caizdir. *Age.*, I.36, Bulak 1313

sında el ayası kadar büyük necaset kalsa bile namaz kılabileceği[58] gibi çeşitli meselelerde hatalara nispet etmektedir. **//62//** Yine, köpek etinin yenebileceği gibi meselelerde[59] İmamınız Malik'i ve bazı meselelerde İmamınız Ahmed b.Hanbel'i suçlarsınız. Siz, kendinize göre kurtuluşa eren gurup (fırka-i nâciye) olduğunuzu iddia ettiğiniz halde aranızdaki durum böyle iken diğerlerinin durumu nasıldır?

Sonra sizden bir gurup vardır ki, ilim, hikmet, anlayış ve marifet ehlinden uzaklaşmış,[60] doğru yolda olduğunu ve Allah'a ulaştığını iddia etmiş, alimlere buğz ve hakaret ile bakmış, düşmanlık ve ihanetle **//63//** her dindar ve facirle birlikte bulunarak, bulduğunu yiyerek hiç bir ilim, amel olmaksızın sadece şarkı, raks, çalgı ve eğlence ile vakit geçirmiştir. Sanki onlar kendileri için bir peygamberin gönderilmediği ve hiçbir kitabın indirilmediği bir şeriat icat etmişlerdir. Hangi peygamber şarkı ve raks ile, çalgı ve eğlence ile gönderilmiş, hangi kitap semadan bu şekilde nazil olmuştur? Bu konuda onların, avamın kendilerine meylinden ve onlar hakkındaki taassubundan başka bir dayanakları yoktur. Sonra onlar, bu konudaki büyük cehaletleri ile birlikte imamlarını noksanlık ve kusura nispet ediyorlar. Onların bu durumu, sizin Hz. Muhammed'den naklettiğiniz Şeriatın, onların üzerinde bulunduğu Şeriattan farklı olmasını gerektirir. Size gelince, siz

---

58 İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde şöyle geçer: İbadetlerde ve diğer hususlardaki hafifletme sebeplerinden altıncısı Zorluk ve Kaçınılması Mümkün Olmayan Şeylerdir. Hafif necasetlerde elbisenin dörtte biri ve ağırlarında bir dirhem kadar olan affedilmiş necasetle namaz kılmak gibi. Hamevî, bir dirhemin el ayası miktarı kadar olduğunu söylemiş ve *Hidaye* de onu doğrulamıştır. Yani dirhem in genişlik olarak ölçüsü el ayası miktarı kadardır. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Hamevî'nin *Ğamzu Uyûni'l-Besâir* isimli şerhi ile birlikte), Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1290, s.106

59 Hattâb, Fakihlerin görüşlerini arz ettikten sonra şöyle demiştir: Buradan çıkarılan sonuç şudur ki, köpek etinin yenilmesi hususunda haram ve mekruh olduğu şeklinde iki görüş vardır. Sonra şöyle demiştir: Maliki mezhebinde, köpek etinin yenilmesinin helal olduğuna dair bir nakil görmedim. Ebû Abdillah Muhammed b.Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibu'l-Celîl Şerhu Muhtasari'l-Halîl*, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1328, III.236,

60 Yani şatahat gösteren, usul olarak şeriatın zahirini ortadan kaldıran ğulat ehli tasavvuf fırkaları

de onları cehalet ve zındıklığa nispet ediyorsunuz. Sizin her biriniz diğerini kötülüyorsunuz. Bu sizin hayırlılarınızın durumudur. Şerlilerinizin durumu nasıl olur?

Bundan sonra; her din kendisinin hak diğerlerinin batıl olduğunu söyler. Ancak, hepsi de kesin deliller ile istidlal etmekte müşterek ise hakkı batıldan hangi şey ayıracak? Bunun mucize ile bilindiği takdir edilirse, zihinde canlandırmada sihrin mucize ile benzer olduğu sabit olunca mucize sihirden nasıl ayrılacak?

Râzî: İsa A.S.ın semaya çıkarılmasına, günümüze kadar diri olarak kalmasına, nutfesiz yaratılmasına, nefsani ilişkilerden sıyrılmasına, kutsal huzurda bulunduğuna, Ruh ve Kelime oluşuna gelince; bütün bunlar onun daha faziletli olduğuna (efdaliyetine) delalet eder, tanrılığına delalet etmez. **//64//** Hz. Muhammed'in böyle olmaması da onun peygamber olmamasına delalet etmez, hatta daha az faziletli olduğuna (mefduliyetine) da delalet etmez. Ey Hıristiyan, Hz. İsa ve Hz. Muhammed arasındaki üstünlük meselesinde ve Hz. İsa hakkında, dahası Hz. İsa'nın Tanrı veya Tanrı'nın oğlu olması ya da diğer tanrısal sıfatlara sahip bulunması konusunda ve de Hz. Muhammed'in peygamber olmadığı hususunda zikrettiğin deliller medlule uygun olmadığı için cevap verilmeyi gerektirmez. Bununla beraber biz, gereklilik cihetinden değil de, lütuf cihetinden cevap veriyor ve şöyle diyoruz:

Hz. İsa'nın gökyüzüne çıkarıldığı, şu ana kadar sağ olduğu ve kıyamet gününe kadar da sağ olacağı, oysa Hz. Muhammed'in ölü olarak yer yüzüne defnedildiği şeklindeki görüşünüz bir yönden Hz. İsa'nın üstünlüğüne delalet ediyorsa da, çeşitli yönlerden Hz. Muhammed'in üstünlüğüne delalet eder. Çünkü onun üstünlüğü eksik bir faydaya göre değil, tam bir faydaya göredir. İsa A.S. her ne kadar bu yüksek mahalle yükseltilmiş ise de, bunun kendisi hakkındaki faydası eksiktir. Ayrıca bu yeterli olmaz, hatta bu durumu Hıristiyanların küfrüne sebep olmuştur. Çünkü onu Tanrı edinmişlerdir. Bizim peygamberimizin A.S. durumuna gelince, **//65//**

bizden öncekilerin başına geldiği gibi, kendisinden yüz çevirenlerin toptan helak olmaması için ölümü ve yeryüzüne defnedilişi alemlere rahmet olarak yeterlidir. Aramızda defnedildiği için, her sene kabrini ziyaret, kabrini görenler için ondan bir davet, onun bulunduğu yer ve huzuru ile bereketlenenler için de bir bereket olmuş olur.[61] Böylece, ilim önderlerinin ve amel öncülerinin ortaya çıkmasında onun kabrinin bereketinin rolü olduğunda şüphe yoktur. Onlardan her birinin ümmetin ıslah edilmesinde gönderilmiş peygambere ve Allah'a yakın meleğe mücahede ve ibadet ile vekil olmaları uygun olur. Hz. Muhammedin, ümmeti hakkında, yeryüzüne defnedilmesindeki semereye nispetle Hz. İsa'nın, ümmeti hakkında, gökyüzüne yükseltilmesindeki semere neredevery? Hıristiyanların küfrüne sebep olan bu durum ile muvahhid Müslümanların hidayetine, rasih alimlerin ilmine ve Kutsal Ruh ile desteklenen keşif sahibi sıddıkların kemal sıfatlarına sebep olan bu durum arasındaki farka bak!

//66// Kaldı ki, her ne kadar Hz. Muhammed'in cismi yeryüzünde medfun ise de ruhu a'lâ-yı 'ılliyyîndedir (yücelerin yücesindedir). İtibar sakin olan ruha göredir, sakin olunan cesede göre değildir.

Sonra, Hz. İsa'nın gökyüzüne çıkışı dünyevi bağlardan ve nefsani hazlardan sıyrılarak olsa bile, O cesetten sıyrılmamıştır, cesedi gökte onunla birliktedir.[62] Peygamberimiz A.S.a gelince, onun en yüce aleme çıkışı bütün her şeyden ve aynı

61 Yani Hz. Muhammedin kabrinde insanlar için ibret vardır. Sanki kabrine bakan ve onunla bereketlenen kişi için devamlı bir davet örneğidir. Bu davette, ondan yüz çevirenlere, ibret almaları ve gerçeğe dönmeleri için devamlı bir çağrı ve sürekli bir fırsat vardır. Yüz çevirenlerin, peygamberin huzurunda müşahede ettikleri şeyler sebebiyle yüz çevirmelerinden dönmeleri için daimi bir fırsat olunca ve böylelikle yüz çevirmekten vaz geçerek yüz çevirenlerin azabına uğramayınca, bu durum insanlar için rahmet vesilesi olmuş olur.

62 Hz. İsa'nın gök yüzüne yükseltilmesinin öldükten sonra yalnız ruh ile mi, yoksa ölmeden hem ruh hem ceset ile birlikte mi olduğu konusunda Müslüman alimler arasında fikir ayrılığı vardır. Buradaki ifadelerden Razi'nin ikinci görüşe sahip olduğu anlaşılıyor (Çeviren).

zamanda cesetten de sıyrılarak olmuştur.[63] Hz. İsa'nın sıyrılması Hz. Muhammed'in sıyrılmasının neresindedir? Dünya semasında sakin olmak Firdevs-i a'lâ'da ve ilahi huzurda sakin olmanın neresindedir?

Hz. İsa'nın Allah'ın ruhu ve Allah'ın kelimesi olmasına gelince; bu aklen zahiri anlamın ötesindedir. Çünkü cesedin ruh ve kelime olması muhaldir. Hz. İsa'nın ise ceset olduğunda şüphe yoktur. Yine, Yüce Allah'ın ruhtan mürekkeb olması, böylelikle İsa olması muhaldir. Diğer cüzlerin diğer şeyler haline gelmesi, bu suretle rabbin gidip merbûbun/rab olunanın kalması da muhaldir. Böylece sözün bu şekilde zahire hamledilmesi muhaldir. **//67//** Zahir anlamı terk etmenin gereği ortaya çıkınca tevil edilmesi gerekir.

Hz. İsa'nın Allah'ın ruhu olmasının tevili Allah'ın evi ve Allah'ın devesi denilmesi gibi teşrif izafesi içindir. Allah'ın ruhu olması, Allah'ın şereflendirdiği bir ruh olmasıdır, yani Allah'ın saf ve temiz kulunun ruhu olmasıdır. Allah'ın kelimesi sözü de bunun gibidir. Yani kitabın, hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in bilgisine şamil olmasıdır. Bundan dolayı da Allah'ın kelimesi olmuştur. Bütün peygamberler, İsa'nın şamil olduğu manaya yahut o mananın bazısına veya çoğuna şamil olduklarından dolayı Allah'ın ruhu ve kelimesi olmaları hususunda bu şekildedirler.[64]

Nutfesiz olarak yaratılmasına gelince; burada itibar cesetlere değil, manalaradır. Çünkü her şeyin aslı Adem'dir ve

---

63 İsra ve mirac olayını kastediyor. İsra ve Miracın sadece ruhla mı, yoksa ruh ve bedenle birlikte mi olduğu konusunda ihtilaf vardır. (Nâşir en-Neccar her ne kadar böyle demişse de bizce burada söz konusu olan, vefatından sonra Hz. Muhammed'in ruhu ile gökyüzüne çıkışının kastedilmesidir. Bu anlam daha uygundur. Çünkü cümlenin gelişi bu anlamı daha mümkün kıldığı gibi, İsra ve Miracın, en-Neccar'ın da belirttiği üzere ruhla mı yoksa hem ruh hem de cesetle mi birlikte yapıldığı konusunda ihtilaf vardır. Cumhurun söylediği gibi Miracın, hem ruh hem baden ile gerçekleştiğini kabul edecek olursak, o zaman Hz. Muhammed'in göğe yükselişinin Hz. İsa'nın yükselişinden farkı kalmaz. Bu durumda Râzî'nin delillerinin anlamı olmaz. Çeviren)

64 Bu, Allah'ın Kelimesi ve Ruhu konusunda çok güzel bir tevildir. Kur'an'da geçen bu tabir, Hıristiyanlar tarafından Hz. İsa'nın kıdeminin/öncesizliğinin ve tanrılığının ispatı yolunda aşırılığa düştükleri bir yerdir. Bu meselede bkz., Ahmed Mahmud Subhi, *Fî 'Ilmi'l-Kelâm*, s.475 vd.

Adem de topraktan yaratılmıştır. Ceset manaya ilhak edilir/katılır.[65] Katılan kesif/yoğun'dur, onda bulunan cevher ise şerefli bir latîf/az yoğun'dur. **//68//** O halde katılan da şerefli olur ve terkibinde taş toprak olur. O halde itibar ruh ve manayadır, ceset ve surete değildir. O zaman bizim için cesedinin nutfeden veya nutfesiz yaratılması fark etmez.

Hz. İsa'nın dünya nimetlerinden yararlanmaması ve evlenmemesine, Hz. Muhammed'in ise böyle olmamasına gelince; tanrılık töhmetini ortadan kaldırmak kastıyla evlenen,[66] -evliliği terk etmesi sebebiyle Hz. İsa'nın üzerinden bu töhmet kalkmamıştır- evliliği terk eden ve böylelikle kendisini Rab, Tanrı ve Tanrı'nın oğlu kabul eden Hıristiyanların düştükleri bir yanlış[67] durumuna gelenden daha faziletli ve daha büyük olur.

Muhammed A.S.ın insanları doğru yola kılıç ve zorlama ile davet etmesine gelince; bu, insanların mucizeleri ve apaçık delilleri inkar etmeleri halinde olmuştur. Şüphe yoktur ki, delil karşısında inat eden kimseye kılıç ve oktan (silahtan) başka bir karşılık verilmez.[68]

//69// Teşbih (Allah'ı yaratıklarına benzetmek) vehmi uyandıran ayetlerin ve hadislerin cevabına gelince; bil ki, her akıllı kişi, örneğin duvarın cansız bir madde olduğunu bilir ve sonra da onun Yüce Allah'ın "...yıkılmak isteyen bir duvar..."[69] ayetinde irade ile vasıflandığını görünce aklın gere-

---

65 Yani ceset manaya tabidir. *Lisânu'l-Arab'* da geçtiği üzere (Bkz., İbu Manzûr, Lisânu'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut trz., X. 327) "lahk" (katılma) başka bir şeye katılan veya onunla birlikte olan her şeydir.

66 Metinde bundan sonra doğru bir anlam veremediğimiz problemli bir ifade geliyor ki o da şudur: "ve Hz. İsa gibi veya ondan aşağı veya ondan bir kısım gibi, evlenmeye vesile olması kasdıyla evlenen"

67 Kelimenin aslı hufre (çukur)'dur ve bu bir tabirdir. Râzî muhtemelen İsa A.S. hakkında böyle bir şeyin uygun olmadığını söylemeye çalışıyor. (Biz bu kelimeyi "yanlış" olarak çevirmeyi uygun gördük. Çeviren)

68 Bu söz dinde zorlamanın bulunduğunu çağrıştırabilir. En doğrusu şu olmalıdır: Kılıç kullanmak zulme karşı koymak ve müstekbirleri hakka davet yolunda insanlara karşı yaptıkları büyük surları yıkmak içindir. (Yani güç kullanmak, İslam dinine davet yolunda ortaya çıkan zorlukları aşmak içindir. Yoksa insanları zorla Müslüman yapmak için değildir. Çeviren).

69 Hz. Musa ve Hz.Hızır'dan bahseden ayetin bir bölümüdür. Tamamı şudur: "Nihayet bir kent halkına varıp onlardan yemek istediler. (Kent halkı) onları konaklamaktan kaçındılar. Derken orada yıkılmak isteyen (yıkılmak üzere

ği olarak kesinlikle anlar ki, duvarın irade ile vasıflanması hakikat değil mecaz cihetindendir. Aynı şekilde kentin surlardan oluşan ruhsuz bir varlık olduğunu bilir ve Yüce Allah'ın "Kente sor"[70] sözünü görünce kesinlikle anlar ki, kente sormak hakikat değil mecazdır. Burada murat, "Kent halkına sor" demektir. **//70//** Yine aynı şekilde Allah'ın cisimden, arazdan, sınırdan, yönden, el ayak ve diğer azalardan, hareket ve sükundan, meyl, haz, nefret ve incelikten münezzeh olduğunu bilir ve bundan sonra da muhabbet, rıza, gazap, rahmet veya hareket ve azalar ile vasfedildiğini görürse, kesinlikle bilir ki, bunların Allah'a atfedilmesi hakikat değil de mecaz cihetiyledir, bilakis meyveli olanın meyve üzerine tenbih edilmesi babındandır.[71]

Hz. Muhammed'in bu konuları açıklamamasına ve sahabeden birisinin bu meseleleri ona sormamasına gelince; örneğin "...yıkılmak isteyen bir duvar..." dediğinde onlara "bilin ki duvar kendisinde irade olmayan cansız bir varlıktır" deseydi bu, anlamsız bir şey olurdu. Çünkü bu husus aklın gereği olarak zaten bilinmektedir. Aynı şekilde ona "duvarın iradesi var mıdır yok mudur" diye sorsalardı yine anlamsız bir şey olurdu. **//71//** Bunun gibi, evrenin yaratıcısının cevherlik ve arazlıktan münezzeh olduğu sabit olunca ve sonra da Yüce Allah'ın "gökler O'nun sağ elinde dürülmüştür"[72] ayeti bilinince kesinlikle anlaşılır ki, buradaki murat kuvvet ve

---

olan) bir duvar buldular. Hemen onu doğrulttu. (Musa), isteseydin buna karşılık bir ücret alırdın, dedi". Kehf 77.

70 "(İnanmazsan) içinde bulunduğumuz kente ve beraber geldiğimiz kervana sor, biz doğru söylüyoruz" (Yusuf 82) ayetinin bir bölümüdür.

71 Bu da mecazın bir çeşididir. Allah hakkında bu sıfatların kullanılmasından maksat zati hakikatı değildir, aksine mahlukatına şamil olan kudretinin eserleri, otoritesinin genişliği ve diğer özellikleridir. Bu meselede Allah'ı tenzih etmek için Râzî'nin çıkarımı naslara bakmadan önce akıl yoluyladır. O da şu hükmün ortaya atılmasıdır: Marifetullah ve Allah'ın sıfatları akıl ile mi Şeriat ile mi bilinir? Müslümanların çoğunluğu Allah'ın tenzihinin akıl ile olduğu görüşündedir. Bkz., el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi-l-İlmiyye, Beyrut 1981, s.24; el-Kâdî Abdulcebbâr, *el-Usûlu'l-Hamse*, s.64

72 (Ayetin tamamı şudur: "Allah'ı gereği gibi bilemediler. Kıyamet günü yer tamamen O'nun avucu içindedir, gökler de sağ elinde dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir". Zümer 39/67. Çeviren)

kudrettir, aza ve el ayak değildir. Kuvvet ve kudret, suret ve ceset olan elin değildir, aksine burada söz konusu olan kuvvet ve kudret mana itibariyledir. Hz. Muhammed A.S.ın onlara şöyle demesi uygun olur muydu?: "Bilin ki Allah'ın elinin anlamı şekil ve suretten ibaret olan uzuv ve organlar değil, kuvvet ve kudrettir". Peygamber A.S. onların bunu bildiklerini ve hakikatini idrak ettiklerini zaten biliyordu. Aynı şekilde, onlara şunu demesi de uygun olmazdı: "Buradaki elin anlamı nedir?". Çünkü o zaman sanki onlar ayetin anlamından yüz çevirmişler gibi olurdu. Onlar yanında malum olan, ne demek olduğunun anlaşılması ve bilinmesidir, Allah'ın zatının keyfiyetinin bilinmesi de muhaldir. Bir şeyin manası bilindikten sonra onu sormak da muhaldir. Allah'ın rahmet, yumuşaklık, merhamet ve şefkatle vasfedilmesi de aynı şekildedir. Bunların her biri inceliğin hakikatine delalet eder ki bu da Allah hakkında muhaldir. O halde burada maksut, rahmetin semeresine, yumuşaklık ve şefkatin semeresine tenbihte bulunmaktır. Böylece de semere üzerine tenbihte bulunarak semere ile semereden haber verilmiştir.

Hz. Muhammed'in insanlara ayrılığa düştükleri şeyleri açıklaması gerekirdi ve onlara bunları açıklamıştır. //72// Ancak ravileri hatadan ve unutmaktan koruması gerekmezdi. Ömrünü kıyamet gününe kadar uzatması ve bir şeyde ayrılığa düştükleri zaman onlara "Bu husus bu şekilde değildir" demesi de gerekmezdi. Kendisinden sonra kıyamet gününe kadar Allah'ın kitabını tefsir ve kendi hadislerini şerh konularında ümmetinin alimlerinin açıkladığı her şeye değinmesi de gerekmezdi. Şayet bunlar gerekli olsaydı yapardı. Kendisinden sonraki alimlerin herkesin üzerinde bir meziyeti olduğuna göre bu hususlara değinmeye gerek yoktu. Kaldı ki Allah'ın kitabı bütün bu söz konusu şeyleri açıklamaya daha müstahaktır. Bu durumda hiç kimsenin peygamberlere ihtiyacı da olmazdı. Ayrıca Allah, kutsal kitap indirmeksizin de herkesi doğru yola erdirmeye kadirdir. Üstelik külfetsiz ve meşakkatsiz bir şekilde herkesi Cennet'te yaşatmaya da kadirdir. Ancak ilahi hikmet sebeplerin

ve sebep olanların yaratılmasını gerektirmiştir. Hz. Muhammed A.S. da tebliğ etmiş, izah etmiş, şerh etmiş, açıklamış ve açıklanmayan kapalı bir şey kalmamıştır. Anlaşmazlık, kendisinden sonra ravilerle ilgili sıkıntılar nedeniyle olmuş, böylece ayrılık ortaya çıkmış, ihtilaf çoğalmış, bu yüzden bidat yayılmıştır.

Sonra, bize yönelttiğiniz eleştirilerin hepsi aynıyla sizin için de geçerlidir: Bizim aramızdaki bidatlar her ne kadar ravilerin nakilleri sebebiyle de olsa; siz de Hz. İsa'nın bütün her şeyden el çekmesi, gök yüzüne yükselerek orada ikameti, ölüleri diriltmesi, **//73//** çamurdan kuş yaratması gibi Yüce Allah'ın fiillerine benzeyen mucizeleri sebebiyle; Allah'ın peygamberine (İsa) inzal ettiği şeylerde din bilginlerinizin yanlış görüşleri sebebiyle küfrün ta kendisine düştünüz.[73] Bu dalaletler Hz. İsa'ya nispet edilemeyeceğine göre, ravilerin hataları Hz. Muhammed'e nasıl nispet edilir?

Huruf-ı mukattaa konusundaki cevaba gelince; bu konunun zikredilmesinin hikmetinin halkı korkutma gayesiyle olması muhtemeldir. Ta ki akıl ve kalp devamlı olarak bu konuyu düşünsün ve ondan bahsetsin; vehim bu konuda büyük bir işin takdirine yönelmekle yetinmesin, aksine bunun ötesinde, bazen Allah'ın azametine, bazen mülkünün genişliğine ve yarattığı alemin büyüklüğüne, bazen mükafat ve cezasına, bazen de Cennetine ve Cehennemine işaret eden konularda ondan daha büyük bir iş olduğunu zannetsin.

Sahabe-yi kiramın huruf-ı mukattaa'nın manasını Hz. Muhammed'den sormamasına gelince; Hz. Muhammed'in heybeti ve celaleti nihayetsiz ve sınırsız idi. Onlar biliyorlardı ki, Alah'ın kitabında ancak gönderilmiş bir peygamberin ve Allah'a yakın bir meleğin anlayacağı sırlar vardır. **//74//** Her kitapta ne gönderilmiş bir peygamberin, ne de

---

73 Buradaki sebep, küfre götüren bozulma ile ilgili meseleler anlamındadır. Çünkü bu meseleler zatı itibariyle küfre götürücüdürler. Bu yüzden buradaki sebep tabiri dakik değildir. Çünkü küfür sebebi bu manaları fasit bir şekilde tevil etmektir, yoksa zatı itibariyle bu manalar değildir.

Allah'a yakın bir meleğin anlayacağı ancak Allah'ın kendisinin bilebileceği gizlilikler de bulunmaktadır. Bundan dolayı şöyle diyorlardı: Bu kesik harfler ile, bu nihayetsiz sırlara veya bazısına remiz ve işaret olması muhtemeldir. Çünkü onlar Hz. Muhammedi onların manalarından bahsederken ve onları açıklarken görmediler, aksine yalnız okunuş şeklini açıklarken gördüler. Zannı ğalibe ile işin bu şekilde olduğunu düşündüler, bundan dolayı da bu konuda sükut ettiler.

Eş'arîlerin Hanbelîleri, Hanbelîlerin de Eş'arîleri küfürle suçlamasına gelince; bu gerçek anlamda küfürle değil, belki bidatla suçlamadır. Eş'arîlerin kastı Allah'ı tenzih ve takdis etmek, yüceliğinde ve azametinde mübalağaya gitmek ve teşbihten kaçınmaktır. Hanbelîlerin kastı da bidata düşme ve selef-i salihinin bulunduğu çizgiden çıkma korkusudur.

Mezhep imamlarını suçlayanlar konusundaki cevaba gelince; imamlar bu meseledeki ayetin ve haberin zahirine göre fetva vermişlerdir. O meselenin gerçek anlamdaki (nefsu'l-emirdeki) doğruluğunu kati olarak söylememişlerdir. Kaldı ki, nefsu'l-emirde de gerçek olmasına engel olan nedir?

Alimlerden ayrılan, fakirlik iddia eden, teganni, //75// raks, çalgı ve eğlence ile meşgul olan gurupla ilgili cevaba gelince; bunlar ne ilimde, ne hüküm beyan etmekte, ne indirilen bir ayette, ne gelen bir haberde, ne ahlakı güzelleştirmekte, ne bir yola girmekte, ne dinin asıllarından bir asılda ve ne de Müslümanların ayrıntılı meseleleriyle ilgili bir meselede dinde kendilerine itimat edilen kimseler değildir. Durum bu merkezde olunca, inansınlar veya inkar etsinler, itaat etsinler veya isyan etsinler, bunlara hangi iltifat ve hangi itibar gösterilir?

Hz. Muhammed'in dünya işleriyle meşgul olarak yirmi küsur sene peygamberlik yaptığı, Hz. İsa'nın ise bin iki yüz küsur sene Allah'a yakınlık makamında ve kutsal huzurda diri olarak bulunduğu şeklindeki itirazınızın cevabına gelince; Hz. Muhammed'in, ümmetinin hidayet sebebi olarak bir

saat dünyada kalması, Hıristiyanların dalalete düştükleri bin iki yüz küsur seneden[74] daha hayırlıdır.

Hadis kitaplarının Sahihayn *(Buhârî-Müslim)* olarak ikiye indirgenmesi şeklindeki itirazının cevabına gelince; bil ki biz, "Bu sahih bir kitaptır" sözümüzle, bunu sadece iki tane kitaba indirgemiyoruz. Bu ikisinden başka sahih kitaplar çoktur. Ancak bu isim (Sahihayn/İki tane sahih kitap) bu iki kitap hakkında kullanılmış ve onlar için özel isim olmuştur. Bu, onların dışında sahih kitap yoktur anlamına gelmez.

Hiçbir ümmet ve hiçbir millet yoktur ki, kendisinin hak ve diğerlerinin batıl olduğunu kati delillerle ve apaçık bürhanlarla iddia etmesin, böyle olunca hangi şey ile sizin diğerlerine karşı üstün olduğunuz belli olur, şeklindeki sözünüzün cevabına gelince; **//76//** bil ki, peygamber göndermedeki hikmetlerden bir tanesi bütün insanlar doğru yolda olduklarını iddia ettikleri zaman Allah'ın kulları arasında hakem olmalarıdır. Böylece onlar delillerini, diğerlerinden temeyyüz eden, ilim ve akıl ile diğerlerine tercih edilen bu peygambere arz ederler. Bu peygamber hangi delil ile onu tercih ederse o hak üzere, diğerleri de batıl üzere olmuş olurlar. Peygamberin peygamberliği ise Allah'ın bize verdiği hakem ile bilinir ki o da akıldır. Mucizeleri bu hakem üzerine arz olunur. Ne zaman ki getirdiklerinin mucize olduğunu, sihir olmadığını biliriz; anlarız ki o, kovulmuş şeytan, kahin ve şair değil, gönderilmiş bir peygamberdir.

Mucize, zihinde canlandırmada sihre benzer olunca, hangi şey ile mucize ve sihir arası ayırt edilir, sözünün cevabına gelince; sihir, kendilerini aciz bırakamayan alimler ve seçkin bilginler eliyle iptal edilebilir. Mucize ise böyle değildir. Mucize, bütün herkesi kendisini iptal etmekten aciz bırakır. Hz. Muhammed ortaya çıktığı ve bazı mucizeler gösterdiği zaman, kendi zamanından bu zamana kadar onun binlerce mu-

---

74 Hz. İsa'dan Râzî'nin yaşadığı yıla kadar geçen süreye işaret ediyor. (Çeviren)

cizesinin üzerine bir tek mucizesini bile iptal edebilen olmamıştır.[75] Böylece anlarız ki, Hz. Muhammed A.S.ın iddia ettikleri birer mucizedir, sihir değildir. Diğer peygamberlerin durumu da böyledir.

//77// Bu, cevapların sonudur. Allah en iyisini bilir.

Bunun üzerine Hıristiyan Râzî'nin eliyle Müslüman oldu ve dinde kendisine uyulan bir önder konumuna yükseldi.

Hamd yalnızca Allah'a mahsustur. Onun salatı ve selamı, yaratıkların en hayırlısının, âlinin ve ashabının üzerine olsun.

75 Diğer mucizelere göre Kur'an'ın her ayetinin ve her kelimesinin bir mucize olması itibariyle